

І. Є. ПЕТРЕЧЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ДОБИ ГЕТЬМАНЩИНИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Кафедра історії України, археології та краєзнавства

І.Є. Петреченко

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
ДОБИ ГЕТЬМАНЩИНИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Чернігів
2022

УДК 94(477) «17/18»(072)
П 29

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор *Кондратьєв І.В.*

кандидат історичних наук, доцент *Острянюк А.М.*

Відповідальний редактор: кандидат історичних наук,
професор *Коваленко О. Б.*

Петреченко І.Є.

П 29 **Історія України доби Гетьманщини:** навчально-методичний посібник. Чернігів: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 2022. 112 с.

УДК 94(477) «17/18»(072)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних
дисциплін імені О. М. Лазаревського
Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(протокол № 1 від 31 серпня 2022 р.)*

© І.Є. Петреченко, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА _____	4
СТРУКТУРА ТА ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ _____	6
ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ _____	16
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ _____	18
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ _____	69
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ _____	89
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ (ЕКЗАМЕН) _____	95
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА, ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ _____	98

ПЕРЕДМОВА

Історія України доби Гетьманщини – період вітчизняної історії, який ознаменувався розбудовою на українських теренах самостійної держави. В цей час закладалися підвалини національно-державної ідеї. Доба історії України збагатила світову і вітчизняну культуру вагомими здобутками архітекторів, літераторів, майстрів пензля і графіки, композиторів тощо. Події і процеси, що відбувалися на теренах України за доби Гетьманщини значною мірою вплинули на подальший хід української історії. В рамках даної початкової дисципліни Історія України вивчається у зв'язку з історією інших європейських держав, через призму їх тісних геополітичних та культурних взаємовпливів.

Предметом навчальної дисципліни «Історія України доби Гетьманщини» є історія українського народу та інших народів, які проживали на території сучасної України у другій половині XVII – XVIII ст., історія Української козацької держави, етапи її становлення і розвитку, процеси, що відбувалися за доби Гетьманщини у соціально-економічній та культурній сферах.

Метою навчальної дисципліни «Історія України доби Гетьманщини» є створення цілісного уявлення про політичний, соціально-економічний та культурний розвиток українських земель від середини XVII ст. до кінця XVIII ст., осмислення здобутків важливого етапу національного державотворення, формування у майбутніх учителів, істориків національно-культурної ідентичності, патріотичного світогляду, активної соціальної та громадянської позиції.

Завдання навчальної дисципліни «Історія України доби Гетьманщини»:

- набуття системних знань про факти, події, явища, тенденції в історії України другої половини XVII – XVIII ст.;

- оволодіння практичними навичками роботи з історичними джерелами і науковою літературою, вмінням критично аналізувати отриману з різних джерел інформацію, самостійно трактувати її; використовувати набуті знання у практичній роботі;

- розвиток історичного, критичного та творчого мислення, здатності розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед суспільством, країною та світом;

- долучення до духовних і культурних надбань і цінностей, історико-культурних традицій українського й інших народів;

- виховання поваги до історичного минулого України, почуття патріотизму та національної гідності;

- формування політичної та правової культури, громадянської свідомості, активної соціальної позиції.

Програма навчальної дисципліни складається з 4 змістових модулів:

Змістовий модуль 1. Українська національна революція XVII ст.

Змістовий модуль 2. Україна в останній чверті XVII – першій половині XVIII ст.

Змістовий модуль 3. Українські землі у другій половині XVIII ст.

Змістовий модуль 4. Соціально-економічними та культурний розвиток українських земель у другій половині XVII – XVIII ст.

Статус навчальної дисципліни: обов'язкова.

СТРУКТУРА ТА ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ XVII ст.

Тема 1. Причини, характер, рушійні сили, головні етапи Української національної революції середини XVII ст.

Політичні причини революції. Становище українських земель у Речі Посполитій. Імперська політика польської правлячої еліти на українських землях. Козацтво як виразник політичних, національних інтересів українського народу. Соціально-економічні причини. Поява і розвиток на Середньому Подніпров'ї козацьких господарств фермерського типу. Польська колонізація українських земель і поширення фільварково-панщинної системи господарювання. Конфлікт цивілізацій. Національно-релігійні причини. Утиски Православної Церкви та української культури.

Національно-визвольний, соціальний і релігійний характер Української національної революції. Козацтво, селянство, міщанство, православне духовенство і шляхта в Українській національній революції XVII ст. Питання хронологічних меж Української національної революції XVII ст. в історіографії.

Головні етапи Української національної революції XVII ст.

Лютий 1648 – червень 1652 рр. Найвище піднесення боротьби. Виборення козацькою Україною незалежності.

Червень 1652 – серпень 1657 рр. Погіршення внутрішньо- і зовнішньополітичного становища козацької України. Прийняття царської протекції та провал визвольного походу в західноукраїнські землі.

Серпень 1657 – червень 1663 рр. Громадянська війна й розпад козацької України на дві Гетьманщини.

Липень 1663 – червень 1668 рр. Боротьба національно-патріотичних сил за возз'єднання Української держави.

Червень 1668 – вересень 1676 рр. Криза й поразка революції.

Тема 2. Визвольні змагання під проводом Б. Хмельницького.

Проголошення Б. Хмельницького гетьманом Війська Запорозького. Союз з Кримським ханством. Перемога на Жовтих Водах та під Корсунем. Зародження ідеї автономізму. Битва під Пилявцями. Визвольний похід українського війська до Галичини. Облога Львова і Замостя. Перемир'я з Польщею. Вступ Б. Хмельницького до Києва.

Програма розбудови Української козацької держави. Відновлення воєнних дій 1649 р. Збарасько-Зборівська кампанія. Зборівський договір 1649 р. та його значення. Внутрішня і зовнішня політика українського уряду Війська Запорозького. Формування державних інституцій. Територія та кордони української автономії. Створення української армії. Економічна і соціальна політика, зовнішньополітична діяльність Б. Хмельницького.

Перший молдавський похід Б. Хмельницького 1650 р. Поразка під Берестечком. Білоцерківський мирний договір 1651 р. Батозька битва 1652 р. Молдавські походи 1652 – 1653 рр. Створення антиукраїнської коаліції у складі Польщі, Валахії, Трансільванії та Молдавії. Жванецька облога 1653 р. Внутрішньо- і зовнішньополітичне становище Гетьманщини наприкінці 1653 р.

Українсько-російські відносини. Переяславська рада. «Березневі статті» 1654 р.: зміст, значення та наслідки.

Осінньо-зимова кампанія 1654–1655 рр. та її трагічні наслідки для козацької України. Битва під Охматовом 1655 р.

Боротьба уряду за возз'єднання Західної України. Віленське перемир'я 1656 р. між Московським царством та Річчю Посполитою. Українсько-шведсько-трансільванська кампанія проти Речі Посполитої. Б. Хмельницький – політик, дипломат, полководець. Сподвижники Б. Хмельницького.

Тема 3. Становлення Української козацької держави – Війська Запорозького.

Головні етапи процесу державотворення за доби Української національної революції середини XVII ст. Кордони й адміністративно-територіальний устрій козацької держави. Система органів державного і місцевого управління Гетьманщини. Генеральна рада. Старшинська рада. Гетьман. Генеральна

старшина. Полкова і сотенна старшина. Городові отамани. Магістрати і ратуші. Українська армія. Фінансова система. Судочинство.

Зовнішня політика уряду Б. Хмельницького: відносини з Московією, Туреччиною, Кримським ханством, Молдавією, Трансільванією, Валахією, Венецією, Швецією та ін.

Соціально-економічні процеси за доби Української національної революції XVII ст. Зміни у сфері аграрних відносин. Ліквідація великого і середнього феодального землеволодіння, фільварково-панщинної системи господарювання, кріпацтва, формування козацької та селянської власності на землі. Землеволодіння Православної церкви та козацької старшини. Зміни соціальної структури українського суспільства.

Тема 4. Громадянська війна в Україні кінця 50-х – початку 60-х років XVII ст.

Державний переворот і прихід до влади І. Виговського. Становище в українській державі після смерті Б. Хмельницького. Державний переворот 1657 р. Усунення від влади Ю. Хмельницького. Обрання гетьманом України І. Виговського.

Внутрішня і зовнішня політика І. Виговського. Початок громадянської війни в Україні. Гетьманство І. Виговського. Внутрішня політика. Прорахунки у соціально-економічній сфері: нехтування традиційними правами і вольностями козацтва, реставрація феодального землеволодіння в Україні. Повстання проти І. Виговського на чолі з кошовим отаманом Я. Барабашем та полтавським полковником М. Пушкарем. Початок громадянської війни в Україні. Придушення І. Виговським виступу опозиції. Зовнішня політика І. Виговського. Відносини з Московським царством. Еволюція зовнішньополітичного курсу І. Виговського: від Москви до Польщі. Гадяцька угода 1658 р. Російсько-українська війна 1658 – 1659 рр. Конотопська битва 1659 р. та її значення.

Гетьманування Ю. Хмельницького. Повстання проти І. Виговського. Обрання гетьманом України Ю. Хмельницького. Переяславські статті 1659 р. Відновлення військових дій між Річчю Посполитою і Московським царством за українські землі. Чуднівська кампанія 1660 р. та укладення Слободищенського трактату.

Розкол Гетьманщини. Чорна рада 1663 р. Обрання П. Тетері 1663 р. гетьманом Правобережної України. Боротьба за владу на Лівобережній Україні: наказний гетьман Я. Сомко, ніжинський полковник В. Золотаренко та кошовий отаман Запорозької Січі І. Брюховецький. Чорна рада під Ніжином 1663 р. Обрання І. Брюховецького гетьманом Лівобережної України.

Тема 5. Україна у середині 60-х - 70-х роках XVII ст. Боротьба за відновлення державної незалежності.

Політичне становище Лівобережної Гетьманщини у складі Московського царства. Внутрішня та зовнішня політика І. Брюховецького.

Похід короля Речі Посполитої Яна-Казимира та правобережного гетьмана П. Тетері на Лівобережну Україну 1663 - 1664 рр. Московські статті 1665 р. Андрусівське перемир'я 1667 р.

Антимосковське повстання 1668 р. та його наслідки. Об'єднання України під владою гетьмана П. Дорошенка 1668 р.

Гетьманство Д. Ігнатовича. Глухівські статті 1669 р.

Обрання 1672 р. гетьманом Лівобережної України І. Самойловича, його внутрішня політика. Боротьба І. Самойловича за Правобережну Україну.

Правобережний гетьманат: піднесення і загибель. Правобережний гетьман П. Тетеря, його внутрішня політика.

Обрання П. Дорошенка гетьманом Правобережної України 1665 р. Його внутрішня та зовнішня політика. Боротьба П. Дорошенка за об'єднання України. Військово-політичний союз гетьмана П. Дорошенка з Туреччиною та його наслідки. Зречення П. Дорошенком гетьманства 1676 р. і загибель Правобережної козацької держави.

Запорозька Січ у 60 - 80-х роках XVII ст. Запорозька Січ у подіях Української національної революції середини XVII ст. Протистояння між Запорозькою Січчю та гетьманським урядом: причини і наслідки. Участь запорожців у війнах проти Польщі, Османської імперії та Кримського ханства. Кошовий отаман І. Сірко. Політика російського уряду щодо Запорозької Січі. Економічне життя на Запоріжжі.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 УКРАЇНА В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVII - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

Тема 6. Україна на зламі XVII - XVIII ст. Боротьба за державну незалежність.

Чигиринські походи турецько-татарського війська 1677 та 1678 рр. Бахчисарайський мир 1781 р.

«Вічний мир» 1786 р.

Становище Української Православної Церкви за доби Гетьманщини. Підпорядкування Української Православної Церкви московському патріарху 1786 р.

Перший Кримський похід 1687 р. Усунення І. Самойловича від влади.

Обрання І. Мазепи гетьманом Лівобережної України 1687 р. Коломацькі статті 1687 р. Внутрішня політика І. Мазепи. Зміцнення Лівобережної козацької держави. Культурно-освітні заходи гетьмана І. Мазепи.

Другий Кримський похід 1689 р. Азовські походи Петра I 1695 - 1696 рр. і участь у них українських козаків.

Становище України під час Північної війни. Курс Петра I на розбудову імперії.

Повстання І. Мазепи проти Москви. Перебіг повстання. Українсько-шведський союз 1708 р. Воєнно-політичні акції московського царя проти українців. Загибель Батурина. Перехід запорозьких козаків на бік І. Мазепи та Карла XII. Знищення Чортомлицької Січі 1709 р. Полтавська битва 1709 р.

Причини і наслідки поразки повстання І. Мазепи. Місце гетьмана І. Мазепи в українському національно-визвольному русі.

Правобережна та Західна Україна на зламі століть. Відродження козацького устрою на Правобережній Україні. С. Палій. Національно-визвольне повстання 1702 - 1704 рр.: причини, перебіг, наслідки.

П. Орлик - гетьман в еміграції. «Пакти і конституції законів і вольностей Війська Запорозького» 1710 р. Визвольні змагання П. Орлика. Похід П. Орлика на Правобережну Україну 1711 р.

Прутський похід Петра I та його наслідки для України. Діяльність П. Орлика по створенню антимосковської коаліції. «Маніфест» до європейських монархів та «Вивід прав України» П. Орлика.

Тема 7. Україна в першій половині XVIII ст. Боротьба за збереження української автономії.

Становище в Україні після поразки повстання І. Мазепи. Обрання І. Скоропадського гетьманом Лівобережної України 1708 р. Решетилівські статті 1709 р. Політичні акції Петра І, спрямовані на обмеження української автономії. Заходи, спрямовані на підрив економіки Гетьманщини. Наступ царату на українську мову, культуру. Перша Малоросійська колегія, її завдання та функції.

Наказний гетьман П. Полуботок та його боротьба за збереження автономії Гетьманщини. Коломацькі чолобитні. Поразка П. Полуботка.

Відновлення гетьманства 1727 р. «Рішительні пункти». Гетьман Д. Апостол, його реформи. Генеральне слідство про маєтності 1729 – 1731 рр. Кодифікація українського права. «Права за якими судиться малоросійський народ».

Доля запорожців після Полтавської битви.

Кам'янська та Олешківська Січі. Заснування Нової Січі 1734 р.

Діяльність Правління гетьманського уряду 1734 – 1750 рр.

Відновлення гетьманства 1750 р. Гетьман К. Розумовський, його реформи. Зміцнення автономії Гетьманщини.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

Тема 8. Інкорпораційна політика російського уряду у другій половині XVIII ст.

Остаточна ліквідація гетьманства 1764 р. Створення Другої Малоросійської колегії 1764 р. Діяльність генерал-губернатора П. Рум'янцева на Лівобережній Україні. Генеральний опис Лівобережної України 1765 – 1769 рр. Ліквідація полковосотенного устрою на Слобожанщині та Лівобережжі. Ліквідація козацького війська. Реформи імперського уряду у соціально-

економічній сфері. Повна ліквідація Української державності. Историчне значення Української козацької держави – Гетьманщини.

Участь українського козацтва у війнах Росії проти Туреччини та Криму. Приєднання Північного Причорномор'я і Криму до Росії. Російсько-турецька війна 1768 – 1774 рр. і участь в ній українських козаків. Кючук-Кайнарджійський мирний договір 1774 р. Ліквідація козацької республіки – Запорозької Січі 1775 р. П. Калнишевський. Доля запорожців після ліквідації Запорозької Січі. Задунайська Січ. Чорноморське козацьке військо. Утворення Кубанського козацького війська

Приєднання Криму до Росії 1783 р. Російсько-турецька війна 1787 – 1791 рр. Яський мирний договір 1791 р. приєднання північного Причорномор'я до Російської імперії. Заселення і розвиток Південної України в другій половині XVIII ст.

Тема 9. Правобережна та Західна Україна у другій половині XVIII ст.

Правобережна і Західна Україна під владою Речі Посполитої. Посилення соціального та національно-релігійного гноблення. Гайдамацький рух. Гайдамацькі повстання 1734 р. і 1750 рр. Коліївщина 1768 – 1769 рр. М. Залізняка та І. Гонти.

Опришківський рух. О. Довбуш.

Правобережна і Західна Україна у другій половині XVIII ст. Приєднання Правобережної України до Росії. Поділи Речі Посполитої та українські землі. Перший поділ Речі Посполитої 1772 р. Входження Галичини до Австрійської імперії. Другий поділ Речі Посполитої 1793 р. Включення Правобережної України до складу Російської імперії. Третій поділ 1795 р. і приєднання до Росії Західної Волині. Приєднання Буковини до Австрії.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.

Тема 10. Соціально-економічний розвиток українських земель у другій половині XVII – XVIII ст.

Розвиток сільського господарства. Еволюція аграрних відносин. Розвиток землеробства, тваринництва.

Зміни в системі аграрних відносин за доби Української національної революції. Державно-феодална система аграрних відносин. Поступова реставрація феодально-кріпосницьких відносин на українських землях впродовж другої половини XVII – XVIII ст. Спадкове і рангове землеволодіння козацької старшини. Зростання шляхетсько-старшинського землеволодіння. Обезземлення селян та козаків.

Українська національна революція XVII ст. і зміни у соціальній структурі суспільства. Розмивання міжстанових перегородок. Стабілізація соціальної структури українського суспільства за часів І. Мазепи та І. Скоропадського.

Еліта українського суспільства: козацька старшина, українська шляхта, православне духовенство. Бунчукове, значкове та знатне військове товариство. «Жалувана грамота на права дворянства» 1785 р. та nobilitація української старшини.

Козацтво городове та низове. Козаки «охотницьких» (найманих) полків. Козаки виборні та підпомічники. Ліквідація козацького стану.

Селяни: вільні, монастирські, рангові, приватні, магістратські та ратушні, їх правове та соціально-економічне становище. Проміжні групи: підсусідки, бобилі, городники. Відновлення феодально-кріпосницьких порядків. Закріпачення українських селян 1783 р. Міщанство. Правове та соціально-економічне становище основних груп міського населення.

Українське місто доби Гетьманщини.

Особливості станової структури суспільства Правобережної та Західної України.

Розвиток ремесла, промислів. Українська мануфактура. Внутрішня і зовнішня торгівля. Розвиток ремесла. Розклад цехової організації. Промисли: гуральництво, млинарство, мисливство, рибальство, бджільництво, бортництво, чумацтво. Розвиток мануфактурного виробництва. Ярмарки та торги. Зовнішня торгівля.

Тема 11. Культура України другої половини XVII – XVIII ст.

Стильові особливості української культури. Бароко, рококо, класицизм.

Розвиток освіти та науки. Початкова освіта. Парафіяльні школи. Мандрівні дяки. Чернігівський, Харківський та Переяславський колегіуми. Києво-Могилянська академія. Наукові знання. Розвиток математики, медицини, філософії, ботаніки, географії, хімії. І. Гізель, Ф. Прокопович, І. Фальковський, Г. Сковорода.

Українське письменство. Історичні твори. Пам'ятки крайового літописання. Монастирські літописи. Козацькі літописи. Літопис Самовидця, Літопис Григорія Граб'янки, Літопис Самійла Величка. Узагальнюючі праці з історії України. «Синописис». «Кроніка» Ф. Софоновича. Праці П. Симоновського, С. Лукомського, В. Рубана, О. Рігельмана, О. Шафонського, Я. Марковича. Історія русів. Ораторсько-проповідницька проза. І. Гізель, Л. Баранович, І. Галятовський. Агіографічна проза. Д. Туптало. Поезія. І. Величковський, К. Зиновіїв.

Книгодрукування. Друкарня Києво-Печерської лаври, Новгород-Сіверська та Чернігівська друкарні.

Шкільний театр. Вертеп.

Музика. А. Ведель, М. Березовський, Д. Бортнянський.

Розвиток українського мистецтва. Архітектура. С. Ковнір, І. Григорович-Барський. Скульптура. Графіка. Живопис. О. Тарасевич, Л. Тарасевич, І. Щирський, І. Руткович, Й. Кондзелевич та ін. Декоративно-ужиткове мистецтво.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин для денної форми навчання	Кількість годин для заочної форми навчання
1	Утворення Української козацької держави	2	2
2	Приєднання України до Росії	2	
3	Соціально-економічні відносини в Україні за доби Національної революції XVII ст.	2	
4	Іван Виговський та Гадяцький трактат 1658 р.	2	2
5	Антимосковський виступ І. Мазепи	2	2
6	Гетьман-емігрант П. Орлик та його «Конституція»	2	
7	Павло Полуботок і боротьба за збереження автономії Гетьманщини	2	
8	Гетьман Кирило Розумовський. Остаточна ліквідація гетьманства в Україні	2	2
9	Ліквідація Запорозької Січі: передумови та наслідки	2	
10	Розвиток української культури у другій половині XVII – XVIII ст.	6	
Разом годин практичних занять		24	8

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ УСПІШНОСТІ ТА ЯКОСТІ НАВЧАННЯ

Виступи на практичних заняттях.

Підготовка та захист доповідей, рефератів, есе, презентацій.

Письмова контрольна робота.

Екзамен.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

а) робота на практичному занятті	до 5 балів
усна відповідь на практичному занятті	
б) самостійна робота	
реферат, міні-проект з презентацією	до 7 балів
есе	до 8 балів
опрацювання комплексу джерел та написання контрольної роботи (тестове завдання)	до 10 балів

Відповідь на практичному занятті оцінюється за наступними критеріями:

5 балів – студент у повному обсязі опрацював програмний матеріал (основну і додаткову літературу, джерела), має глибокі знання, якими упевнено оперує, виявляє розуміння історичних процесів, робить аргументовані висновки, може вільно висловлювати власні судження і переконливо їх аргументувати, може аналізувати історичну інформацію, здатний презентувати власне розуміння, оцінку історичних явищ, впевнено працює з історичною картою.

4 бали – студент вільно володіє навчальним матеріалом (опрацював основну і частково додаткову літературу і джерела), узагальнює окремі факти і формулює нескладні висновки; може дати порівняльну характеристику історичних явищ, визначення понять, самостійно встановлює причинно-наслідкові зв'язки, узагальнює набуті знання.

3 бали – студент загалом самостійно відтворює програмний матеріал (на рівні підручника), може дати стисло характеристику питання, загалом правильно розуміє історичні терміни, але у викладеному матеріалі є істотні прогалини та певні неточності як у викладі матеріалу, так і у висновках, аргументація слабка.

2 бали – студент за допомогою викладача намагається відтворити матеріал, але відповідь неповна, в ній налічується багато неточностей, головний зміст матеріалу не розкрито.

1 бал – студент має лише приблизне уявлення про питання, що розглядається на занятті, головний зміст матеріалу не розкрито.

Самостійна робота в залежності від якості виконання оцінюється від 1 до 10 балів.

Складання екзамену. Якщо студент отримав протягом навчальних модулів 35 і більше балів, має можливість підвищити свій рейтинг під час складання екзамену, але не більше, ніж на 25 балів.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
83 – 89	B	добре	
75 – 82	C		
68 – 74	D	задовільно	
60 – 67	E		
35 – 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

ТЕМА 1. УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ (2 години)

■➔ *Мета.* Визначити основні етапи творення Української держави – Війська Запорозького за часів Української національної революції XVII ст., з'ясувати її територіальні межі, схарактеризувати адміністративно-територіальний устрій, систему органів державного та місцевого управління.

■ План

1. Головні етапи процесу державотворення за доби Української національної революції XVII ст.
2. Кордони та адміністративно-територіальний устрій Української козацької держави.
3. Система органів державної влади і місцевого управління.
4. Символи і атрибути державної влади: герб та печатка.

Теми рефератів

1. Чернігівський полк.
2. Чернігівський полковник Мартин Небаба.
3. Чернігівський полковник С. Пободайло (може бути у історичних розвідках прізвище С. Подобайло).

Джерела

Історія України: Джерельний літопис / Упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін. Київ, 2008. С. 158, 161–162, 164–165, 167–168.

Хрестоматія з історії України / Упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін. Київ, 2007. С. 179–182, 189–191, 260–264.

Хрестоматія з історії Української РСР / Упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький. Київ, 1959. Т. 1. С. 269–272, 276–277, 291–295, 305–306.

Література

Основна

Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1995–1997. Т. 8. С. 140–288; Т. 9. Ч. 1, 2.

Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 234–281.

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 170–186.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 1998. С. 177–209.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2005. С. 356–359.

Допоміжна

Галушко О.Є. Адміністративно-територіальний устрій Чернігівського полку (друга половина XVII – XVIII ст.). *Знаки питання в історії України: особа і суспільство в історико-культурному просторі: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції* (Ніжин, 2009). Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2009. С. 21–33.

Горобець В. Генеральна старшина Війська Запорозького. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 101–122.

Горобець В.М. Генеральна та Старшинська ради. Історія українського козацтва: Нариси у двох томах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. С. 285–294.

Горобець В.М. Інститут гетьманства та генеральної старшини. *Історія українського козацтва: Нариси у двох томах.* Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. С. 294–314.

Горобець В.М. Центральні органи виконавчої та судової влади. *Історія українського козацтва*: Нариси у двох томах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. С. 314.

Горобець В.М. Полково-сотенний устрій Гетьманату. *Історія українського козацтва*: Нариси у двох томах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. С. 314–324.

Горобець В. Полково-сотенний устрій Гетьманату. *Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 53–77.

Горобець В. Полковники Війська Запорозького: право вільної елекції в світлі козацьких традицій, розпорядчих приписів і політичних реалій. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 123–160.

Горобець В, Чухліб Т. Політико-адміністративний устрій Української держави та її кордони. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. С. 236–280.

Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 223 с.

Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр. Дніпропетровськ, 2007.

Крип'якевич І.П. Адміністративний поділ України 1648 – 1654 рр. *Історичні джерела та їх використання*. Київ, 1966. Вип. 2. С. 123–148.

Міське самоврядування та органи державної влади. *Історія української культури*. Т. 3. *Українська культура другої половини XVII – XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 257–260.

Мицик Ю. Політичні концепції Богдана Хмельницького: деякі аспекти реалізації. *Доба Богдана Хмельницького*. Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. С. 25–39.

Панашенко В.В. Полкове управління в Україні (середина XVII – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. 74 с.

Пришляк В. Інститут гетьмана та вища козацька старшина в умовах політичних трансформацій першої половини XVIII ст. *Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 161–235.

Савчук Ю. «Війська запорозького воїн знаменитий»: витоки, сутність та еволюція державного герба Українського Гетьманату. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 497–515.

Ситий І. Державна печатка Гетьманату. *Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 516–576.

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. С. 17–210.

Смолій В., Степанков В. Влада в Українській державі раннього нового часу. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ: Інститут історії України, 2018. С. 46–100.

Степанков В.С. Богдан Хмельницький і проблеми державності України. *Український історичний журнал.* 1991. № 9. С. 115–126; № 11. С. 127–139.

Смолій В.А., Степанков В.С. Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття. Київ: Інститут історії України, 2008. 120 с.

Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.). *Український історичний журнал.* 1995. № 4. С.14–33.

Степанков В.С. Програма державного будівництва Б. Хмельницького. *Вісник АН України.* 1991. № 10. С. 42–48.

Степанков В. Українська державна ідея. *Історія української культури. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 150–165.

Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ: Альтернативи, 1997. 367 с.

Смолій В.А., Степанков В.С. Формування української державної ідеї та її особливості. *Історія українського козацтва. Т. 1.* Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 238–254.

Бойко В., Казіміров Д., Лепявко С. Владні інституції Чернігово-Сіверщини: ілюстрована історія. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2014. 192 с.

Дашкевич Я. Гетьманська Україна: полки, полковники, сотні. *Пам'ятки України.* 1990. №2 С. 11–13; № 3. С. 18–20.

Коваленко О. Лицар Хмельниччини. *Чернігівщина incognita.* Чернігів, 2004. С. 248–259.

Коваленко О.Б. Мартин Небаба: людина з легенди. *Сіверянський літопис*. 1998. № 6. С. 3–11.

Коваленко О. Чернігівський полковник Мартин Небаба. *Днепровський паром. Природное единство и историко-культурное взаимодействие белорусско-украинского пограничья / Материалы международной конференции (26-27 апреля 2018 г., г. Гомель)*. Минск, 2018. С. 51-62.

Леп'явко С. Ілюстрована історія Чернігова. Чернігів: Стилос, 2017. 224 с.

Леп'явко С. Чернігів: історія міста. Київ: Темпора, 2012. 432 с.

Руденок В. Чернигов: из века в век. Чернигов, 2006.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід визначити, як еволюціонувала політична свідомість керманців Української національної революції середини XVII ст., коли саме була вироблена програма створення незалежної соборної української держави. З'ясуйте, які етапи визначив історик В. Степанков в розробці Б. Хмельницьким програми державного будівництва та боротьбі за її реалізацію. Схарактеризуйте кожен з цих етапів. Зверніть увагу, як поступово у ході революції відбулася трансформація поглядів Б. Хмельницького на характер козацької держави: від республіки до монархії у формі спадкового гетьманату.

Готуючи друге питання, завважте, що територія Української козацької держави внаслідок військових дій 1648 – 1657 рр. не залишалася сталою. Поясніть, чим це було викликано. Схарактеризуйте адміністративно-територіальний устрій Української козацької держави. Розкажіть, як відбувалося його формування в ході Української національної революції XVII ст.

У третьому питанні розкажіть про систему органів державного і місцевого управління новоствореної держави, визначте їх компетенцію. З'ясуйте, які установи представляли законодавчу, виконавчу та судову гілки влади. Схарактеризуйте органи влади, що існували у містах з Магдебурзьким правом.

У четвертому питанні схарактеризувати державну символіку Української козацької держави – герб та печатку. Висвітлити історію становлення та тлумачення змісту державних символів Гетьманщини.

Контрольні питання

1. Чому В. Липинський назвав політичну програму Б. Хмельницького на початковому етапі революції програмою «козацького автономізму»?
2. Коли відбулася трансформація політичної програми Б. Хмельницького від так званого «козацького автономізму» до ідеї створення незалежної соборної Української держави?
3. Які етапи виділи дослідник В. Степанков у розробці Б. Хмельницьким програми державного будівництва та боротьби за її реалізацію?
4. Які землі стали територіальним ядром очоленої Б. Хмельницьким Української козацької держави?
5. Якими були повноваження Генеральної ради, Старшинської ради, генерального уряду, гетьмана?
6. Яка модель адміністративно-територіального устрою утвердилася в Українській козацькій державі і чому?
7. Як і коли утвердилися символи державної влади (герб та печатка) у Гетьманщині?

ТЕМА 2. ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНИ ДО РОСІЇ (2 години)

■➡ **Мета.** Простежити еволюцію українсько-російських відносин на початковому етапі Української національної революції XVII ст., з'ясувати причини, що призвели до укладання українсько-російського договору 1654 р., проаналізувати його зміст, визначити значення та наслідки.

■ План

1. Зовнішня політика уряду Б. Хмельницького у 1648 – 1653 рр. Проблема пошуку країни-протектора.
2. Переяславська рада.
3. «Березневі статті» 1654 р.: зміст, значення, наслідки.

Теми рефератів

1. Туреччина як ймовірний протектор Української козацької держави: можливі позитиви та негативи такого союзу.

2. Реакція українського суспільства на перехід України під протекторат московського царя: «за» і «проти».
3. Переяславська рада: оцінка в історіографії.

Джерела

Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин; Від. Редактор В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії. Київ: Наукова думка, 2013. С. 221-228. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010233>

Історія України: Джерельний літопис / [упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін.]. Київ, 2008. С. 159-160, 168-177.

Статті Б. Хмельницького та жалувані грамоти від 27 березня 1654 р. *Слюсаренко А.Г., Томенко М.В.* Історія української конституції. Київ, 1993. С. 14-19.

Хрестоматія з історії України / [упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін]. Київ, 2007. С. 176-177, 179, 194-197.

Хрестоматія з історії Української РСР / [упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький]. Київ, 1959. Т. I. С. 284-285, 288-296, 305-310, 326-327.

Література

Основна

Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1995. Т. 8; Київ: Наукова думка, 1996. Т. 9. Ч. 1.

Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 264-271.

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів: Світ, 1990. С. 178-179.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1998. С. 177-209.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2005. С. 343-356.

Допоміжна

Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність. Київ, 1994.

Борисенко В.Й. Еволюція українсько-російських відносин у другій половині XVII ст. Київ: Старий світ, 2006. 276 с.

Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції. *Україна*. 1991. № 16. С. 34–38; № 17. С. 31–34.

Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. Київ: Книжкова друкарня наукової книги, 2005. 368 с.

Горобець В. «Волимо царя східного...». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ: Критика, 2007. 462 с.

Горобець В.М. Московська політика Богдана Хмельницького: дипломатична риторика та політична практика. *Український історичний журнал*. 1995. № 4. С. 45–56.

Горобець В. Переяславсько-московський договір 1654 р.: результати і наслідки. *Доба Богдана Хмельницького*. Київ, 1995. С. 73–94.

Горобець В. Переяславсько-московський договір 1654 р. *Історія України*. 2002. № 9. С. 1–4; № 13. С. 14–16.

Горобець В.М., Струкевич О.К. Українсько-російські політичні відносини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи. *Український історичний журнал*. 1997. № 1. С. 22–43.

Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. Львів, 1990. С. 261–308.

Мицик Ю. З досліджень історії Переяславської Ради 1654 р. *Український історичний журнал*. 2003. № 6. С. 93–110; 2004. № 1. С. 72–80.

Мицик Ю. «Переяславська рада 1654 року: Міфи та реальність». *Історія в школі*. 2003. № 4. С. 46–50.

Наслідки Переяславської ради 1654 року: збірник статей. Київ: Смолоскип, 2004.

Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 р. *Літературна Україна*. 1992. № 26–29, 31, 32, 35, 36, 41, 42, 47, 48.

Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). Київ, 2003. 752 с.

Переяславська рада та українсько-російська угода 1654 р.: Історія, історіографія, ідеологія: (Матеріали міжнародного «круглого столу»). Київ, 2005.

Переяславська Рада: очима істориків, мовою документів. Київ: Україна, 2003. 432 с.

Сергійчук В. Статті Богдана Хмельницького та їхня доля. *Наука і суспільство*. 1990. № 6. С. 59–64.

Смолій В.А., Ричка В.М. Угоди гетьманського уряду України з Московською державою (1654 – 1764 рр.). *Український історичний журнал*. 1993. № 4–6. С. 93–96.

Смолій В.А., Степанков В.С. Мета й основні напрями зовнішньої політики уряду Богдана Хмельницького. *Історія українського козацтва*. Т.1. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 355–370.

Смолій В.А., Степанков В.С. Пріоритети в діяльності української дипломатії у перші роки Національної революції. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 413–423.

Смолій В.А., Степанков В.С. У пошуках іноземного протектора. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 424–431.

Смолій В.А., Степанков В.С. Зміни в характері зовнішньої політики Української держави в другій половині 1650-х років. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 431–438.

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. С. 69–210.

Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки. *Український історичний журнал*. 2003. № 6. С. 28–39; 2004. № 1. С. 20–28.

Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648 – 1654 рр.? *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2004. № 4. С. 223–236.

Таирова-Яковлева Т. Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654 – 1658). Київ: Кліо, 2017. 320 с.

Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 – серпень 1649 рр.). Львів, 1993. 70 с.

Чухліб Т. Переяслав 1654 року та проблема міжнародного утвердження Українського гетьманату. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 156 с.

Чухліб Т.В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної української держави: причини, укладення, наслідки. *Український історичний журнал*. 2003. № 1. С. 68–81; № 3. С. 43–63; № 4. С. 46–61.

Яковлів А. Договір Б. Хмельницького з Москвою 1654 р. *Дзвін*. 1991. №4. С. 100–117.

Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII – XVIII віках. *Український історичний журнал*. 1993. № 3. С. 97–117.

Методичні рекомендації

У першому питанні схарактеризуйте геополітичне середовище, в якому розгорталася Українська національна революція у середині XVII ст. З'ясуйте, які пріоритетні питання намагався вирішити гетьманський уряду перші роки Національної революції, допомогою яких країн намагався заручитися Б. Хмельницький у війні проти Речі Посполитої. Поміркуйте, чим була зумовлена необхідність пошуку країни-протектора для України. Схарактеризуйте турецький та московський вектор політики гетьманського уряду у пошуку протекції для України. Поміркуйте, у чому переваги та недоліки кожного з них напрямків. Подумайте, чому при виборі країни-протектора українська сторона віддавала перевагу Московському царству.

Розкриваючи зміст другого питання, розкажіть про перебіг козацької ради у Переяславі. Визначте, які фактори були визначальними у прийнятті рішення про перехід України під протекцію московського царя. Схарактеризуйте перебіг українсько-російських зустрічей у Переяславі. Дайте оцінку ситуації, що склалася в Успенській церкві міста Переяслава у зв'язку з укладанням присяги. Поміркуйте, чому українська сторона пішла на укладання присяги в односторонньому порядку? Визначте, якою була реакція українського суспільства на рішення Переяславської ради про перехід України під протекцію московського царя.

У третьому питанні, скориставшись документами, розкрийте основний зміст українсько-російських домовленостей, досягнутих у Москві у березні 1654 р. Спробуйте визначити характер союзу, що утвердився між Українською козацькою державою і Московським царством у відповідності з договором 1654 р. Зверніть увагу на те, чи однаково трактували союзницьку угоду дві сторони, що її підписали – Україна та Московія. Подумайте, які позитиви і негативи несла ця угода Україні.

Контрольні питання

1. У чому полягала головна мета дипломатичних заходів уряду Б. Хмельницького на початковому етапі Української національної революції XVII ст.?
2. З якими країнами Б. Хмельницький вів переговори про протекцію над Україною?

3. Які суперечності виникли на переговорах між українською та російською сторонами у Переяславі у січні 1654 р.? Про що вони свідчили?

4. Як сприйняло рішення Переяславської ради українське суспільство?

5. Чи однаковий зміст вкладали українська і російська сторони у підписаний в березні 1654 р. міждержавний договір?

6. Як дослідники оцінюють характер українсько-російського союзу, що утворився внаслідок підписання у 1654 р. договору між Україною та Московією?

ТЕМА 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ ЗА ДОБИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII ст. (2 години)

 Мета. Проаналізувати зміни, що відбулися у сфері аграрних відносин, житті українських міст, у соціальному і національному складі населення у ході Української національної революції XVII ст.

План

1. Зміни в структурі соціально-економічних відносин.
2. Соціальна політика Б. Хмельницького.
3. Політика гетьманського уряду щодо міст.

Джерела

Документи Богдана Хмельницького. Київ, 1961.
Універсали Богдана Хмельницького. Київ, 1998.

Література

Основна

Грушевський М. Історія України-Руси. Київ, 1995-1997. Т. 8-9.
Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 182-184.
Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 1998. С. 203-207.

Допоміжна

Бурмака В. Соціально-економічна політика Богдана Хмельницького. *Березіль*. 1995. № 11-12. С. 121-126.

Голобуцький В. Соціально-економічна політика гетьманської адміністрації (1654 -1657 рр.). *Український історичний журнал*. 1979. № 1. С. 25-35

Гурбик А.О. Міське самоврядування та самоврядні засади сільських громад. *Історія української культури. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 239-263.

Гуржій О. До питання про кількість та етнічний склад населення України у другій половині XVII ст. *Український історичний журнал*. 1993. № 3. С. 43-49.

Гуржій О.І. Міщани. *Історія української культури. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 421-427.

Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. Львів, 1990. С. 159-222.

Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569 -1654 рр.). Київ, 1975. С. 134-188.

Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. У 2 ч. Ч. I. Ремесло і мануфактура. Київ, 1959. С. 23-26.

Пріцак Л. Богдан Хмельницький і селянство. Пам'ять століть. 2002. № 1. С. 34-37.

Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. Київ, 1993.

Смолій В., Степанков В. Економічна політика Богдана Хмельницького та його наступників. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 2. Київ: Інститут історії України, 2018. С. 147-159.

Смолій В., Степанков В. Зміни в структурі соціально-економічних відносин. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 2. Київ: Інститут історії України, 2018. С. 159-170.

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 рр.). Київ, 1999. С. 69-210.

Степанков В.С. Аграрна політика Богдана Хмельницького. *Феодалізм на Україні*. Київ, 1990. С. 52-65.

Степанков В.С. Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648 – 1654). Львів, 1991.

Степанков В. Селянська війна 1648 – першої половини 1652 років: основні події, періодизація, особливості, наслідки. *Україна в Центрально-Східній Європі*. – 2005. № 5. С. 263-314.

Степанков В.С. Социальная политика гетьманской администрации в годы Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. и борьба против нее крестьянства и козацкой гольтыбы. *История СССР*. 1979. № 3. С. 71-84.

Степанков В.С. Українська національна революція 1648 – 1676 р. у контексті європейського революційного руху XVI – XVII ст.: спроба порівняльного аналізу. *Український історичний журнал*. 1997. № 1. С. 3-21.

Стецюк К.І. Вільні військові села – соціальний наслідок Визвольної війни 1648-1654 рр. *Феодалізм: економіка, класова боротьба культура*. Київ, 1986. С. 115-125.

Харишин М.В. Богдан Хмельницький та Українська православна церква (1648 – 1657 рр.). *Український історичний журнал*. 1995. № 4. С. 92-100; № 5. С. 57-66.

Шевченко Ф.П. Міста України у визвольній війні 1648-1654 рр. *Дослідження історії малих та середніх міст України в контексті подальшого розвитку історичного краєзнавства*. Чернігів, 1990. С. 38-40.

Щербак В. Нова влада (до початків формування козацької старшини). *Неопалима Купина*. 1995. № 5-6. С. 187-193.

Яковлева Т.Г. Богдан Хмельницький і рядове козацтво. *Український історичний журнал*. 1995. № 4. С. 56-66.

Методичні рекомендації

У першому питанні з'ясуйте, які зміни відбулися в системі аграрних відносин (в системі землеволодіння) за доби Української національної революції XVII ст. Схарактеризуйте аграрну політику Б. Хмельницького. Схарактеризуйте зміни, що відбулися у становій структурі українського суспільства під час Української національної революції середини XVII ст. Як ви вважаєте, що дало підстави Н.М. Яковенку говорити про «еластичність перегородок між станами» та «всестанову рівність» українського суспільства часів Української національної революції середини XVII ст. Пригадайте, які соціальні загрози несли Зборівський та Білоцерківський мирні договори. З до яких засобів вдавався

Б. Хмельницький, аби запобігти гострому соціальному вибуху в країні.

У другому питанні схарактеризуйте соціальну політику Б. Хмельницького, методи, яким гетьман намагався тримати соціальну рівновагу в суспільстві. Визначте, яким було його ставлення до шляхетського, монастирського, старшинського, козацького і селянського землеволодінь.

У третьому питанні визначте, які зміни відбулися у житті українських міст за дробу Національної революції XVII ст. Зазначте, якою була політика гетьманського уряду щодо міст, які користувались Магдебурзьким правом, як гетьманський уряд стимулював розвиток у містах ремесла, торгівлі. Зверніть увагу на протиріччя, що виникали між органами міського самоврядування та козацькими органами влади у містах, і те, як гетьманський уряд намагався ці питання вирішувати.

Контрольні питання

1. Які стани здобули право власності на землю в ході Української національної революції середини XVII ст.?
2. Що таке «займанщина»?
3. У чийх руках зосередилась більша частина земельного фонду Української козацької держави? Хто був його розпорядником?
4. Які форми земельної власності стали домінуючими в Українській козацькій державі внаслідок Національної революції XVII ст.?
5. Чому Б. Хмельницький намагався не допустити відновлення великого феодального землеволодіння, кріпацтва та панщини?
6. Чому ми говоримо, що в ході Української національної революції феодальні відносини не були повністю зруйновані, а були лише ослаблені?
7. Яка структура українського суспільства склалася внаслідок Української національної революції XVII ст.?
8. Як змінилося становище селян, козаків, шляхти, козацької старшини, православного духовенства внаслідок Української національної революції XVII ст.?
9. Які зміни відбулися у становищі міст та міщан за доби Української національної революції XVII ст.?

ТЕМА 4. ІВАН ВИГОВСЬКИЙ ТА ГАДЯЦЬКИЙ ТРАКТАТ 1658 р. (2 години)

■➡ **Мета.** Визначити наслідки державного перевороту 1657 р., схарактеризувати внутрішню та зовнішню політику І. Виговського, з'ясувати причини, що призвели до розгортання громадянської війни в Україні. Проаналізувати зміст Гадяцького договору 1658 р., спираючись на історіографічну традицію, дати йому всебічну оцінку. Визначити причини та наслідки українсько-російської війни 1658 – 1659 рр.

■ План

1. І. Виговський: шлях до гетьманської булави.
2. Внутрішня та зовнішня політика І. Виговського.
3. Гадяцький трактат 1658 р.
4. Українсько-російська війна 1658–1659 рр.: причини, перебіг, наслідки.

Теми рефератів

Гадяцький трактат 1658 р.: оцінка в історіографії.

Джерела

Белашов В.І. Гетьманщина мовою документів і матеріалів другої половини XVII-XVIII ст.: Збірник документів і матеріалів. Хрестоматія-посібник. Глухів, 2006. С. 17-18.

Гадяцький трактат. Єфименко О.Я. *Історія України та її народу*. Київ, 1992. С. 231-241.

Гадяцький трактат. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. *Історія української конституції*. Київ, 1993. С. 19-24.

Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин; Від. Редактор В.А.Смолій. НАН України. Інститут історії. Київ: Наукова думка, 2013. С. 233-237. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010233>

Історія України: Джерельний літопис/ [упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін.]. Київ, 2008. С. 188-191.

Хрестоматія з історії України / [упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін]. Київ, 2007. С. 198–199.

Хрестоматія з історії Української РСР / [упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький] Київ, 1959. Т. I. С. 328–329.

Література

Основна

Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 10. Ч. 1. Роки 1657–1658. Київ: Наукова думка, 1998. 393 с.

Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 284–296.

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів: Світ, 1990. С. 186–194.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1998. С. 209–213.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2005. С. 370–376.

Допоміжна

Антонович В. Іван Виговський. *Гетьмани України*. Київ: Велес, 1991. С. 45–52.

Бульвінський А.Г. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.). *Український історичний журнал*. 2005. № 1. С. 125–138.

Бульвінський А. Конотопська битва 1659 р. *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 76–83; № 4. С. 33–43.

Бульвінський А. Похід князя Г.Г. Ромодановського на Україну восени 1658 року. *Нова політика*. 1998. № 1. С. 18–24.

Бульвінський А.Г. Українсько-російські взаємини 1657 – 1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на Сході Європи. Київ: Парлам. вид-во, 2008. 678 с.

Бульвінський А. Українсько-російська війна 1658 – 1659 рр.: основні битви, стратегія, чисельність та склад військ. *Україна та Росія: проблеми політичних та соціокультурних відносин*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. С. 174–218.

Гадяцька унія 1658 року. Збірник статей. Київ, 2008. 342 с.

Горобець В. Гадяцька угода 1658 року у контексті міжнародних відносин. *Київська старовина*. 1999. № 1. С. 46–60.

Горобець В.М. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVII ст.: впливи суспільно-політичного протистояння в

Україні та трансформації регіональних геополітичних процесів. *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С. 16–47.

Конотопська битва 1659 р. Збірка наукових праць. Київ, 1996.

Липинський В. Україна на переломі, 1657 – 1659. Філадельфія, 1991. Т. 3. С. 1–271.

Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 83 с.

Мицик Ю. Іван Виговський. *Володарі гетьманської булави*. Київ: Варта, 1995. С. 191–234.

Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. С. 11–240.

Сокирко О. Триумф в час Руїни. Конотопська битва 1659 р. Київ: Темпора, 2008. 72 с.

Таирова-Яковлева Т. Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654 – 1658). Київ: Кліо, 2017. 320 с.

Чухліб Т. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.). Київ, 2008. 86 с.

Шевчук В. Іван Виговський та Гадяцький трактат 1658 року. *Україна: Наука і культура*. Київ, 1991. Вип. 25. С. 140–152.

Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення. Київ: Абрис, 1995. С. 88–105.

Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: причини і початок Руїни. Київ: Основи, 1998. 448 с.

Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської Ради-2 до Андрусівської угоди (1659 – 1667 рр.). Київ: Вид-во Соломії Павличко Основи, 2003. 651 с.

Методичні рекомендації

У першому питанні стисло схарактеризуйте основні віхи життєвого шляху І. Виговського. Зверніть увагу, які обставини сприяли зближенню І. Виговського і Б. Хмельницького. Подумайте, чим керувався Б. Хмельницький, коли ініціював передачу гетьманської булави синові Юрію. Поміркуйте, чому саме І. Виговського Б. Хмельницький призначив регентом при неповнолітньому Юрії. З'ясуйте, яким чином вся повнота гетьманської влади перейшла до І. Виговського.

У другому питанні схарактеризуйте основні напрямки внутрішньої політики гетьмана І. Виговського. З'ясуйте, чим політика І. Виговського у соціально-економічній сфері відрізня-

лася від політики Б. Хмельницького. Поясніть, чому впродовж піврічного гетьманування І. Виговського в Україні спалахнула громадянська війна. Пригадайте, хто очолив антигетьманський рух, який регіон охопило повстання, чого вимагали повсталі. З'ясуйте, якою була позиція московського уряду в умовах розгортання в Україні громадянської війни. Поміркуйте, до яких наслідків призвела жорстока розправа І. Виговського над повсталими. Чи вдалося гетьману стабілізувати внутрішньо-політичну ситуацію у країні?

Схарактеризуйте зовнішню політику гетьмана І. Виговського. Доведіть, що на початку свого гетьманування він продовжив зовнішньополітичний курс Б. Хмельницького. Особливу увагу зверніть на те, як склалися відносини І. Виговського з Московією. З'ясуйте, якою була політика І. Виговського щодо Москви на початку його гетьманства і як вона змінилася за умов протистояння І. Виговського й опозиції.

У третьому питанні з'ясуйте, що підштовхнуло І. Виговського до зближення з Річчю Посполитою. Схарактеризуйте Гадяцький трактат. Подумайте, чому так різняться думки дослідників в оцінці цього документу. Поміркуйте, що дало підстави В. Смолію та В. Степанкову зазначити, що «умови Гадяцького договору становили великий крок назад, як порівняти їх зі змістом Переяславсько-Московського договору», а В. Шевчуку стверджувати, що «саме Гадяцький договір став вищою політичною ідеєю українців, котрі змагалися за свою державність і хотіли відстояти політичну суверенність України».

У четвертому питанні визначте причини та наслідки українсько-російської війни 1658 – 1659 рр., стисло висвітліть її перебіг. Особлива увагу приділіть центральній події цієї військової кампанії – Конотопській битві.

Контрольні питання

1. Як виявив себе І. Виговський на посаді генерального писаря в уряді Б. Хмельницького?
2. Які прорахунки гетьмана І. Виговського у внутрішній політиці призвели до розгортання громадянської війни?
3. Що дало підстави В. Смолію та В. Степанкову зазначити, що «ті, хто стояв в опозиції до І. Виговського, теж несуть відповідальність за створення сприятливих умов для реалізації

Москвою планів обмеження суверенітету козацької України та її перетворення в автономну частину імперії»?

4. Яку позицію зайняла Московія в умовах протистояння І. Виговського й опозиції?

5. Чому І. Виговський змінив вектор зовнішньої політики Української козацької держави з Московського царства на Річ Посполиту?

6. Які положення Гадяцького трактату викликали особливе неприйняття з боку українського суспільства?

7. Які фактори забезпечили перемогу І. Виговського у російсько-українській війні 1658 – 1659 рр.?

8. Чому І. Виговському не вдалося втриматися на гетьманському уряді?

ТЕМА 5. ПОВСТАННЯ І. МАЗЕПИ (2 години)

■➔ **Мета.** *Визначити основні тенденції розвитку Української держави за часів гетьманства І. Мазепи. Довести об'єктивність і неминучість конфлікту І. Мазепи та Петра І, розкрити перебіг повстання І. Мазепи проти Москви, з'ясувати причини та наслідки його поразки. Визначити роль і місце І. Мазепи в історії українського національно-визвольного руху.*

■ План

1. Передумови конфлікту:
 - а) внутрішня і зовнішня політика гетьмана І. Мазепи та імперські плани Петра І;
 - б) українські землі під час Північної війни.
2. Перебіг повстання:
 - а) українсько-шведський союз;
 - б) зруйнування Батурина 13 листопада 1708 р. та інші каральні заходи Петра І;
 - в) поразка шведсько-українських військ у Полтавській битві 1709 р.
3. Причини і наслідки поразки повстання І. Мазепи.

Тема рефератів

1. Культурницька політика гетьман І. Мазепи.

Джерела

Батуринські мотиви / Публікація С. Павленка. *Сіверянський літопис*. 1995. № 6. С. 6–73.

Белашов В.І. Гетьманщина мовою документів і матеріалів другої половини XVII – XVIII ст.: Збірник документів і матеріалів. Хрестоматія-посібник. Глухів, 2006. С. 51.

Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1054 с.

Гетман Иван Мазепа: документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. Вып. 1. 1687 – 1705 гг. Санкт-Петербург, 2007.

Доба гетьмана І. Мазепи у документах / Упорядник С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1114 с.

З документації гетьмана Івана Мазепи / Підготовка до друку, передмова та коментарі Ю. Мицика. *Сіверянський літопис*. 1997. № 3. С. 99–105; № 4. С. 143–150; 1998. № 1. С. 91–103.

Історія русів. Київ, 1991. С. 202–204.

Історія України: Джерельний літопис / [упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін.]. Київ, 2008. С. 212–215, 217–219.

Мазепа І. Маніфест до українського війська і народу. 1708 р. *Історичні постаті України: Історичні нариси*. Одеса, 1993. С. 307–309.

Ситий І. Батурин у першій чверті XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 1995. № 1. С. 65–73.

Теодор Мальків. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 – 1709. Київ – Полтава, 1995.

Хрестоматія з історії України / Упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін. Київ, 2007. С. 217, 219–220, 220–228.

Хрестоматія з історії Української РСР / Упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький. Київ, 1959. Т. I. С. 355–359, 381–382, 421, 430–433, 448–452, 540.

Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. Київ, 1851. С. 65.

Література

Основна

Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. Київ, 1992. С. 335–356.

Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 333-343, 366–384.

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 208–218.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 1997. С. 225–236.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2005. С. 398–418.

Допоміжна

Бовгиря А. «Мазепа умер, но мазепинцы живы...»: реалії Гетьманщини після Полтавської поразки. Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць. Київ, 2008. С. 120–130.

Бондар О. Батурин: фортифікації та міська структура. Чернігів, 2019. 84 с.

Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа. Київ, 1991.

Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа. *Історичні постаті України: Історичні нариси*. Одеса, 1993. С. 196–306.

Голобуцький В. Гетьман Мазепа і запорозькі козаки. *Рідна школа*. 1993. № 3. С. 31–38.

Горобець В. Запорозькій Кіш в політичній структурі козацької України (друга половина XVII – початок XVIII ст.). *Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Київ – Запоріжжя, 1997. С. 34–44.

Демиденко О. Нерухомі пам'ятки історії та культури доби гетьмана І. Мазепа в Україні. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наукових праць*. Київ, 2008. С. 242–256.

Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Київ, 1959.

Енсен А. Мазепа. Київ, 1992.

Іван Мазепа і Москва: Історичні розвідки і статті. Київ, 1994.

Костомаров Н.И. Мазепа. Москва, 1992.

Костомаров Н.И. Руина. Мазепа. Мазепинцы. Москва: Чарли, 1995. 797 с.

Крамар Є. Справа Кочубея та Іскри. Літературна Україна. 1990. 16 серпня.

Крупницький Б. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Київ: Україна, 2003. 240 с.

Мальків Т. Мазепа – творець українсько-шведського союзу. *Мазепа: Збірник*. Київ, 1993. С. 214–217.

Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 – 1709 рр. Київ, 1995.

Мельник Л.Г. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації (1669 – 1709 рр.). Київ, 1995. С. 23–89.

Мицик Ю. Гетьман Іван Мазепа як покровитель Православної Церкви. *Сіверянський літопис*. 2006. № 6. С. 38–46.

Мицик Ю. Іван Мазепа. Київ, 2007.

Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, Київ, Львів, Париж, Торонто, 2001.

Огієнко І. Розп'ятий Мазепа. Київ: Наша культура і наука, 2003. 348 с.

Павленко С. Батурин. *Літопис Червоної калини*. 1995. № 7–12. С. 14–20.

Павленко С. Батуринська фортеця. Київ: Мистецтво, 2019. 192 с.

Павленко С.О. Військо Карла XII на півночі України. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 512 с.

Павленко С. Восстание мазепинцев: мифы и реалии. Чернигов, 2009.

Павленко С.О. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. Третє видання: Київ: «КМ Академія», 2009. 266 с.

Павленко С. Золотий вік Батурина (1625 – 1707). *Сіверянський літопис*. 1995. № 4. С. 54–68.

Павленко С.О. Іван Мазепа. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 416 с.

Павленко С. Іван Мазепа. Прижиттєві зображення гетьмана та його наближених. Київ: Мистецтво, 2018. 208 с.

Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ: «КМ Академія», 2005. 304 с.

Павленко С. Міф про хабар І. Мазепи. *Сіверянський літопис*. 1997. № 6. С. 103–124.

Павленко С. Організація імпічменту Мазепи 1707 року. *Сіверянський літопис*. 2002. № 6. С. 22–31.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: Соратники та прибічники. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 602 с.

Павленко С. Перша спроба Івана Мазепи порвати з Москвою. *Сіверянський літопис*. 1998. № 1. С. 3–31.

Павленко С. «Тиранське поводження росіян». Різня в Батурині 2 листопада 1708 р. Київ: ПП Н. Брехуненко, 2008. 64 с.

Павленко С. Угоди І. Мазепи з С. Лещинським та Карлом XII: до питання творення історичних фальсифікацій. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наукових праць*. Київ, 2008. С. 170–184.

Пам'ятки України. 1991. № 6 (Спеціальний випуск, присвячений І. Мазепі).

Резакевич К. Про могилу Івана Мазепи. *Київська старовина*. 1995. № 3. С. 49–53.

Ричка В. У пошуках поховання гетьмана. *Український історичний журнал*. 1995. № 3. С. 54–55.

Салій К. Іван Мазепа і Українська православна церква кінця XVII – початку XVIII ст. *Київська старовина*. 1999. № 4. С. 159–163.

Смолій В. Іван Мазепа. *Володарі гетьманської булави*. Київ, 1994. С. 385–400.

Смолій В. Іван Мазепа. *Історія України в особах: XI – XVIII ст.* Київ, 1993. С. 327–338.

Смолій В. Іван Мазепа: Особа в контексті часу. *Віче*. 1994. № 2. С. 111–124.

Сокирко О.Г. Війська українських гетьманів у Полтавській битві 27 червня 1709 р. *Український історичний журнал*. 2009. № 2. С. 40–51.

Сокирко О. Ще раз про передумови та причини повстання Івана Мазепи 1708 р. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наукових праць*. Київ, 2008. С. 81–92.

Станіславський В.В. Запорозька Січ у другій половині XVII – на початку XVIII ст. *Історія українського козацтва*. Київ, 2006. Т. 1. С. 558–587.

Станіславський В. Іван Мазепа в таборі Карла XII: турецький вектор дипломатичної діяльності. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 39–49.

Ступак Ф.Я. Добродійна діяльність гетьмана І. Мазепи. *Український історичний журнал*. 2005. № 1. С. 138–148.

Субтельний О. Мазепинці: український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ, 1994. С. 3–53.

Таирова-Яковлева Т. К вопросу о внутренней политике Ивана Мазепы. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць*. Київ, 2008. С. 72–80.

Томілович Л. Мазепа і Білоцерківщина. *Сіверянський літопис*. 1995. № 4. С. 72-73.

Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньо-модерної Української держави 1648 – 1721 рр. Київ: В-во імені Олени Теліги, 2009.

Чухліб Т.В. Мазепинська Україна між російською та шведською коронами: дилема вибору протекції. *Український історичний журнал*. 2009. № 2. С. 16–39.

Чухліб Т. Булава проти Скіпетра. Україна у Великій Північній війні 1700 – 1721 рр. Київ: Арій, 2019. 352 с.

Чухліб Т. Український гетьман у Великій Північній війні 1700 – 1721 рр.: проблема міжнародного та воєнно-політичного становища. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наукових праць*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 7–39.

Шевченко Т. Культурна програма гетьмана Івана Мазепа як складова програми державного будівництва. *Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII століття: Матеріали науково-практичної конференції*. Ніжин, 2006. С. 212–216.

Шевчук В. Визвольна акція Івана Мазепа та його система державотворення. *Розбудова держави*. 1993. № 2. С. 31–47.

Шевчук В. Визвольна акція Івана Мазепа та його система державотворення. *Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення*. Київ, 1995. С. 167–191.

Методичні рекомендації

Готуючи перше питання, з'ясуйте, чому було усунуто від гетьманства І. Самойловича. Подумайте, які фактори сприяли тому, що саме І. Мазепа посів уряд гетьмана. Стисло схарактеризуйте віхи життєвого шляху І. Мазепа. Схарактеризуйте діяльність гетьмана І. Мазепа у політичній, соціально-економічній та духовній сфері. Проаналізуйте, як заходи гетьмана щодо зміцнення української державності співвідносилися з обраним Петром I курсом на розбудову централізованої імперії. Подумайте, якими були перспективи майбутнього України у світлі реформаторської діяльності Петра I. Доведіть неминучість конфлікту між І. Мазепою та Петром I. Згадайте, як вплинула на становище України Північна війна. Спробуйте спрогнозувати майбутнє України за умови перемоги у цій війні: а) Росії; б) Швеції. Чи усвідомлювали ці перспективи гетьман і його оточення?

Розглядаючи друге питання, з'ясуйте, коли зав'язалися перші контакти між І. Мазепою та супротивниками Петра I – Карлом XII і Станіславом Лещинським. Поміркуйте, чому І. Мазепа пішов на укладення договору зі Швецією. Розкрийте основний зміст українсько-шведських домовленостей. Розповідаючи про перебіг постання, особливу увагу зверніть на те, як жорстоко військо О. Меншикова розправилось із гетьманською столицею – м. Батурином. З'ясуйте, які каральні заходи вжив Петро I з метою локалізації антимосковського повстання. Визначте, хто підтримав антимосковський виступ І. Мазепи. Подумайте, чому українське суспільство у цілому не наважилось виступити проти Москви.

У третьому питанні визначте об'єктивні та суб'єктивні причини поразки повстання. З'ясуйте основні політичні наслідки цієї поразки. Зверніть увагу, яку тактику боротьби за збереження української державності обрала козацька старшина, що залишилась в Україні, а також та її частина, що слідом за І. Мазепою опинилася в еміграції. Насамкінець пригадайте, як завершив свій життєвий шлях І. Мазепа.

Контрольні питання

1. Якої стратегії у розбудові Української держави дотримувався гетьман І. Мазепа?
2. Якими були відносини гетьман І. Мазепи з Московським царством?
3. Які заходи Петра I засвідчували його прагнення знищити Українську державу?
4. Чим керувався гетьман І. Мазепа, переходячи на бік шведського короля Карла XII?
5. Яким було ставлення козацької старшини до антимосковського виступу гетьмана І. Мазепи?
6. Що передбачав українсько-шведський союзний договір 1708 р.?
7. Чим зумовлена поразка антимосковського повстання гетьмана І. Мазепи? Які наслідки цієї поразки?
8. Яке значення визвольної акції гетьмана І. Мазепи?

ТЕМА 6. ГЕТЬМАН-ЕМІГРАНТ П. ОРЛИК ТА ЙОГО «КОНСТИТУЦІЯ» (2 години)

■➡ **Мета.** Схарактеризувати визвольні змагання гетьмана в еміграції П. Орлика, визначити його роль в історії українського національно-визвольного руху, проаналізувати «Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького» як пам'ятку політико-правової думки української еліти початку XVIII ст.

■ План

1. Шлях до гетьманської булави.
2. «Конституція» П. Орлика як пам'ятка української суспільно-політичної думки.
3. Визвольні змагання П. Орлика.

Теми рефератів

Писемна спадщина П. Орлика і іноземних архівах.

Джерела

Вивід прав України. Львів, 1991.

Бовуа Д. «Щоденник» П. Орлика: від міражу вигнання до українського міфу. *Український археографічний щорічник*. Київ, 2004. Вип. 8/9.

Орлик П. Вивід прав України. *Старожитності*. 1990. №2-4.

Орлик П. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибрані твори. Київ, 2006.

Угода та Конституція П. Орлика. *Мазепа: Збірник*. Київ, 1993. С. 225-236.

Конституція П. Орлика. *Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції*. Київ, 1993. С. 25-37.

Маніфест П. Орлика від 4 квітня 1712 р. *Голос України*. 1991. № 231.

Література

Основна

Грушевський М. Ілюстрована історія України. К., 1992. С. 356-358.

Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 384–387.
Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 218–220.
Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 1997. С. 236–239.

Допоміжна

Бадяк В., Рогович М. Державно-правові погляди П. Орлика і європейські політичні теорії XVII–XVIII ст. *Державність*. 1994. № 1–2.

Бовгиря А. «Мазепа умер, но мазепинцы живы...»: реалії Гетьманщини після Полтавської поразки. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наук. праць*. Київ, 2008. С. 120–130.

Борщак І. Гетьман Пилип Орлик і Франція. *Український історичний журнал*. 1991. № 8. С. 97–111; № 9. С. 71–79; № 11. С. 59–69.

Костомаров Н.И. Мазепинці. *Український історичний журнал*. 1990. № 8. С. 133–144; № 10. С. 148–158; № 11. С. 137–145; № 12. С. 142–150.

Кресін О.В. «Пакти й конституції законів і вольностей Запорозького війська...» 1710 р. *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С. 192–203.

Кресін О. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII ст. Київ, 2001.

Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик. Київ, 1991.

Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик. *Історичні постаті України: Історичні нариси*. Одеса, 1993. С. 337–383.

Мельник Л. Гетьманщина першої чверті XVIII ст. Київ, 1997. С. 15–65.

Мельник Л.Г. Українсько-турецькі взаємовідносини і політичні проекти П. Орлика. *Український історичний журнал*. 1997. № 6. С. 24–34.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепа: соратники та прибічники. Київ, 2004. С. 58–61.

Пилип Орлик – гетьман і автор першої конституції України. Мінськ, 2006.

Різниченко В. Пилип Орлик – гетьман-емігрант. Київ, 1991.

Субтельний О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ, 1994. С. 56–118, 126–157.

Трофимук О. Пилип Орлик: гетьман в еміграції, бароковий поет, автор першої Конституції. Львів, 2008.

Ульяновський В. Пилип Орлик. *Володарі гетьманської булави*. Київ, 1995. С. 419–497.

Хегтман Б. Пилип Орлик у Швеції (1716 – 1719 рр.) *Український історичний журнал*. 1996. № 3. С. 151–154.

Хорунжий Ю. Пилип Орлик. *Гетьмани України*. Київ, 1991. С. 151–158.

Чухліб Т.В. Пилип Орлик. Київ, 2008.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. Львів, 1992. Т. 3. С. 300–312, 321–331, 344–348, 373–385.

Методичні рекомендації

Готуючи перше питання, простежте основні віхи життєвого шляху П. Орлика. Подумайте, які фактори сприяли вивищенню П. Орлика в уряді гетьмана І. Мазепи. Як ви думаєте, чим керувався П. Орлик, підтримавши І. Мазепу у повстанні проти Петра I Пригадайте, за яких обставин відбулося обрання П. Орлика на гетьманство. Подумайте, чому вибір української старшини та козацтва зупинився саме на П. Орлику.

У другому питанні проаналізуйте основні положення «Пактів та конституцій законів і вольностей Війська Запорозького». О. Оглоблин схарактеризував «Конституцію» П. Орлика як «безперечну перемогу старшинської аристократії над гетьманським абсолютизмом». Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням? Аргументуйте свою відповідь.

Розглядаючи третє питання, з'ясуйте, яку мету ставив перед собою П. Орлик, розпочинаючи визвольні змагання. Зверніть увагу, на що робив ставку П. Орлик, намагаючись визволити Україну з-під влади Москви. Розкажіть про військову кампанію 1711 р. в Україні. Проаналізуйте зміст «Маніфесту», з яким у квітні 1712 р. звернувся П. Орлик до європейських правителів. Особливу увагу приділіть аналізу тексту пам'ятки «Вивід прав України». Яку мету переслідував гетьман, складаючи ці документи? Стисло розкажіть про заходи, до яких вдавався гетьман, аби звільнити Україну з-під влади Москви. Зверніть увагу на неодноразові спроби П. Орлика залучити європейські країни до створення антимосковської коаліції. Принагідно згадайте, яких поневірянь зазнав П. Орлик та його родина впродовж всього часу перебування за межами України.

Контрольні питання

1. Які факти засвідчують високий ступінь довіри І. Мазепи до П. Орлика?

2. Яке значення «Конституції» П. Орлика?

3. Яким чином у «Виводі прав України» П. Орлик аргументував зважливість для європейських країн відновлення незалежності України?

4. Що намагався довести П. Орлик урядам цілого ряду країн, щоб залучити їх до справи визволення України з-під влади Москви? Яку роль відводив він вільній, об'єднаній Україні за умов експансії Москви в європейському регіоні?

5. Коли і як закінчив свій життєвий шлях П. Орлик?

ТЕМА 7. ПАВЛО ПОЛУБОТОК І БОРОТЬБА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ АВТОНОМІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ (2 години)

■➔ **Мета.** *схарактеризувати становище України після поразки повстання І. Мазепи. Визначити основні напрями політики Петра І щодо України. Дати оцінку визвольним змаганням П. Полуботка, визначити причини і наслідки їх поразки.*

■ План

1. Гетьманщина після поразки повстання І. Мазепи. Створення Малоросійської колегії.

2. Політична кар'єра Павла Полуботка.

3. Павло Полуботок на чолі визвольних змагань українського суспільства.

Теми рефератів

1. Гетьман І. Скоропадський: шлях до гетьманської булави.

2. Чернігівський полковник Павло Полуботок.

3. Легенди про скарби Павла Полуботка.

Джерела

Історія Русів. Київ, 1991.

Історія України: Джерельний літопис / [упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін.]. Київ, 2008. – С. 231.

Універсали Павла Полуботка (1722 – 1723) / упор. В. Ринсевич. Київ: ВІПОЛ, 2008.

Ханенко М. Діаріуш або журнал. *Київська старовина*. 1994. № 1. С. 12–13.

Хроніка Павла Полуботка / Підготовка до друку, передмова і примітки О. Коваленка. *Сіверянський літопис*. 1995. № 6. С. 105–110.

Хрестоматія з історії Української РСР / Упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький. К., 1959. Т. I. С. 458–459.

Шерер Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців. Київ, 1994. С. 282–284.

Чернігівський літопис / Підготовка до друку, передмова і коментар Ю. Мицика. *Сіверянський літопис*. 1996. № 4. С. 119–120.

Література

Основна

Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. Київ, 1992. С. 364–369.

Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 389–408.
Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 220–223.

Допоміжна

Бовгиря А. Слідство над Павлом Полуботком 1723 р. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2008. № 8. С. 105–115.

Василенко М. Павло Полуботок. Гетьмани України. Київ, 1991. С. 159–206.

Горобець В.М. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні у першій третині XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1993. № 2–3. С. 70–72.

Горобець В. Заборона Петра I на вивіз сала з України. *Київська старовина*. 1999. № 6. С. 64–67.

Горобець В. Павло Полуботок. Київ, 2009.

Гуржій О.І. Гетьман Іван Скоропадський. Київ: Альтернативи, 2004. 309 с.

Коваленко О.Б. Павло Полуботок. *Володарі гетьманської булави*. Київ, 1995. С. 499–523.

Коваленко О.Б. Павло Полуботок – політик і людина. Чернігів, 1996.

Коваленко О. Павло Полуботок як благодійник і меценат. *Скарбниця української культури: Зб. наук. праць*. Чернігів, 2007. Вип. 8. С. 102–105.

Коваленко О. Павло Полуботок: homo privatus. *Чернігівщина inkognita*. Чернігів, 2004. С. 259–272.

Мельник Л. Гетьман І. Скоропадський. *Пам'ять століть*. 1997. № 4. С. 55–62.

Мельник Л. Гетьманщина першої чверті XVIII століття. Київ, 1997. С. 66–225.

Мельник Л. Економічна політика царизму щодо Гетьманщини (перша чверть XVIII ст.). *Історія України*. 1997. № 43. С. 1-3; № 44. С. 6.

Павленко С. Іван Скоропадський як соратник І. Мазепи. *Сіверянський літопис*. 2002. № 4. С. 91–95.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: Соратники та прибічники. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. С. 164–167.

Павло Полуботок – український гетьман / Упорядник В.О. Замлинський. Київ, 1990.

Путро О. Гетьман І. Скоропадський. *Київська старовина*. 1999. № 4. С. 171–175.

Субтельний О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ, 1994. С. 119–125.

Шевчук В. Боротьба Павла Полуботка за збереження решток української автономії. *Розбудова держави*. 1994. № 9. С. 54–55.

Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення. Київ, 1995. С. 213–253.

Методичні рекомендації

Починаючи розгляд першого питання, згадайте про політичні наслідки поразки повстання І. Мазепи. Розкажіть про заходи, до яких вдався Петро I з метою обмеження автономії Гетьманщини. При цьому завважте, що імперська політика московського уряду охопила усі сфери життя українського суспільства: політику, економіку і культуру. Особливу увагу зверніть на цілеспрямовані дії Москви щодо руйнації України як самодостатнього економічного організму (особливо у сфері зовнішньої торгівлі). Визначте причини запровадження Мало-

російської колегії, схарактеризуйте її повноваженні та діяльність на Лівобережній Україні.

У другому питанні стисло схарактеризуйте життєвий шлях П. Полуботка, простежте основні етапи його політичної кар'єри. Подумайте, чому П. Полуботок не взяв участі у повстанні І. Мазепи. Яку роль відігравав П. Полуботок у політичному житті України за гетьмана І. Скоропадського? Знайомлячись з життєписом П. Полуботка, зверніть увагу на потяг П. Полуботка до вивчення української історії, згадайте про його благодійницьку діяльність.

При розгляді третього питання згадайте, як відреагував П. Полуботок на запровадження в Україні Малоросійської колегії. Схарактеризуйте діяльність в Україні Малоросійської колегії. Яку тактику боротьби за збереження української автономії обрав П. Полуботок та його прибічники? Схарактеризуйте «Коломацькі чолобитні». Згадайте як закінчив своє життя П. Полуботок. Визначте причини поразки визвольних змагань П. Полуботка. Чим ця поразка обернулася для козацько-старшинської верстви, зокрема, й українського суспільства, в цілому?

Контрольні питання

1. Чому П. Полуботок не підтримав антимосковський виступ І. Мазепи?
2. Яким чином Петро І намагався змінити напрямки основних зовнішньо-торгівельних шляхів України?
3. Які дії Петра І сприяли ослабленню української культури?
4. Чим мотивував Петро І запровадження в Україні Малоросійської колегії? Якими були справжні причини створення цієї російської урядової установи?
5. Якими методами П. Полуботок боровся за збереження української автономії?
6. Чому визвольні змагання П. Полуботка зазнали поразки?

ТЕМА 8. ГЕТЬМАН КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ. ОСТАТОЧНА ЛІКВІДАЦІЯ ГЕТЬМАНСТВА В УКРАЇНІ (2 години)

■➔ **Мета.** *Визначити причини відновлення гетьманства в Україні імператрицею Єлизаветою, схарактеризувати внутрішню політику К. Розумовського, визначити причини та наслідки ліквідації автономії Гетьманщини.*

■ План

1. К. Розумовський: шлях до гетьманської булави.
2. Внутрішня політика К. Розумовського.
3. Остаточна ліквідація гетьманства в Україні: причини і наслідки.

Теми рефератів

1. Батурин за гетьманства К. Розумовського.
2. Культурна спадщина Розумовських на Чернігівщині.

Джерела

Історія України: Джерельний літопис / Упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін. Київ, 2008. С. 232–235, 237.

У склепі останнього гетьмана / Підготовка до друку і передмова О. Коваленка та С. Гаврилової. *Сіверянський літопис*. 1995. № 3. С. 102–110.

Хрестоматія з історії України / Упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін. Київ, 2007. С. 252–255, 259–260

Хрестоматія з історії Української РСР / [упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький]. Київ, 1959. Т. I. С. 502–503, 507, 532–535.

Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. К., 1851. С. 65–67, 95–97, 128–129, 252.

Література

Основна

Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. Київ, 1992. С. 370–382, 419–434.

Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 423–435.

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 223–225.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2005. С. 510-518.

Допоміжна

Горобець В.А., Струкевич О.А. Українсько-російські політичні відносини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи. *Український історичний журнал*. 1997. № 1. С. 22–43.

Дроб'язко Н. Династія Розумовських. *Сіверянський літопис*. 1998. № 5. С. 48–55.

Кійкова С. Архітектурні шедеври Розумовських. *Пам'ять століть*. 1998. № 6. С. 87–91.

Кіяшко Л. Становлення гетьмана. *Сіверянський літопис*. 1998. № 5. С. 42–47.

Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830. Київ, 1996. С. 65–113.

Лапшин С. Характеристика української політики уряду імператриці Єлизавети Петрівни в 1741-1744 рр. *Український історичний збірник*. Київ, 2006. Вип. 9. С. 77–83.

Панашенко В. Кирило Розумовський. *Дніпро*. 1991. № 11-12. С. 232–242.

Панашенко В. Кирило Розумовський. *Історія України*. 2000. № 23–24. С. 1–5.

Панашенко В. Кирило Розумовський. *Історія України в особах IX – XVIII ст.* Київ, 1993. С. 366–371.

Путро О.І. Гетьман України Кирило Розумовський (нові штрихи до соціально-політичного портрета). *Український історичний журнал*. 2002. №5. С. 105–119.

Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Ч. I. Київ: ДАКККіМ, 2008. 239 с.

Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Ч. II. Київ: ДАКККіМ, 2008. 288 с.

Путро О. Останній гетьман. *Київська старовина*. 1993. № 2. С. 40–52.

Сокирко О. Військові реформи за гетьманування Кирила Розумовського 1750 – 1764 рр. *Українська держава другої половини XVII – XVIII ст.: політика, суспільство, культура*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 359–384.

Струкевич О.К. Друга Малоросійська колегія та політична автономія України. *Старожитності*. 1993. Ч. 11–12(47-48). С. 8–9.

Струкевич О.К. Про остаточне знищення гетьманства на Україні та заснування другої Малоросійської колегії. *Український історичний журнал*. 1993. № 7 – 8. С. 85–101.

Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення. Київ, 1995. С. 275–295.

Шемчученко Ю., Акуленко В. Гетьман України – президент Російської Академії наук. *Вісник НАН України*. 2002. № 12. С. 50–55.

Методичні рекомендації

У першому питанні висвітліть віхи життєвого шляху К. Розумовського. З'ясуйте, які чинники сприяли вивищенню К. Розумовського. Визначте фактори, що сприяли відновленню гетьманства в Україні. Поміркуйте, чому, не дивлячись на всю театральність виборів гетьмана у 1750 р., українська старшина сприйняла факт відновлення гетьманства досить піднесено.

У другому питанні схарактеризуйте реформаторську діяльність К. Розумовського у сфері судочинства, економіки, культури, освіти, військової справи. Доведіть, що за часів гетьманства К. Розумовського відбувається зміцнення державно-адміністративних установ Гетьманщини. Зверніть увагу, як на це у свою чергу реагував імперський уряд.

У третьому питанні з'ясуйте причини ліквідації гетьманства. Визначте, що стало приводом для відставки К. Розумовського. Зверніть увагу, яку роль у справі ліквідації гетьманства відіграв колишній наставник К. Розумовського Г. Теплов. Розкажіть про діяльність Другої Малоросійської колегії. Схарактеризуйте заходи, до яких вдався генерал-губернатор Лівобережної України П. Рум'янцева, як очільник Малоросійської колегії, з метою знищення решток автономії Гетьманщини.

Контрольні питання

1. Які фактори сприяли вивищенню К. Розумовського?
2. Чому російський уряд пішов на відновлення гетьманства в Україні?
3. Які реформи здійснив К. Розумовський?
4. Чому час гетьманування К. Розумовського можна назвати «золотою осінню» української автономії?
5. Які причини ліквідації гетьманства в Україні?
6. Що послужило приводом для ліквідації гетьманства?
7. До яких заходів вдався президент Малоросійської колегії П. Рум'янцев для того, щоб завершити ліквідацію автономії Гетьманщини?

ТЕМА 9. ЛІКВІДАЦІЯ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ (2 години)

■➔ Мета. Схарактеризувати Запорозьку Січ у середині XVIII ст., визначити причини та наслідки ліквідації Нової Січі урядом Катерини II.

■ План

1. Запоріжжя в середині XVIII ст. «Нова Січ».
2. Участь українського народу у війнах Росії з Туреччиною і Кримом 1760-х – 1780-х рр. Приєднання Північного Причорномор'я та Криму до Росії.
3. Ліквідація Запорозької Січі: причини та наслідки.
4. Останній кошовий П. Калнишевський та його доля.

Теми рефератів

1. Благодійницька діяльність гетьмана П. Калнишевського.
2. Запорозькі козаки після ліквідації Нової Січі.

Джерела

Історія України: Джерельний літопис / Упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін. Київ, 2008. С. 235–236.

Маніфест Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі від 3 серпня 1775 року. *Пам'ятки України*. 1989. №4.

Хрестоматія з історії України / Упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін. Київ, 2007. С. 257-259.

Хрестоматія з історії Української РСР / Упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький. Київ, 1959. Т. I. С. 456-457, 529-531, 536-537.

Література

Основна

Петро Калнишевський та його доба. Збірник документів та матеріалів. Київ, 2009.

Грушевський М.С. Ілюстрована історія України, Київ, 1992. С. 373, 424–432.

Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 459–469.

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 227–228.

Допоміжна

Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ, 1993.

Апанович О.М. Передумови та наслідки ліквідації Запорозької Січі. *Український історичний журнал*. 1970. № 9. С. 23–25.

Апанович. О.М. Розповіді про запорозьких козаків. К., 1991.

Голобородько Ю. Кам'янська Січ. *Вітчизна*. 1994. № 3–4. С. 137–139.

Голобуцький В.А. Запорожское казачество. Київ, 1957. С. 341–423.

Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. Київ, 1994. С. 477–538.

Голобуцький В.О. Запорозька Січ в останні часи свого існування. Київ, 1961.

Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734 – 1775 рр.). Дніпропетровськ, 2004.

Гуржій О. Олешківська Січ (1711 – 1728 рр.) у російсько-турецько-польському трикутнику. *Джерела духовності: Наук.-краєзнавчі експедиції Нац. спілки краєзнавців України 2009 – 2013 рр. Документи та матеріали*. Вінниця, 2014. С. 136–147.

Джеджула Г. Останній кошовий Запорозької Січі. *Радянська освіта*. 1989. 30 травня.

Єфименко П.С. Калнишевский, последний кошевой Запорожской Сечи, – 1803. *Український історичний журнал*. 1990. № 12. С. 122–131.

Запорізька Січ у другій половині XVII – XVIII ст. *Швидько Г., Липовська Т., Світленко С. Історія України*. Київ, 1993. Ч. 2. С. 22–32.

Калнишевський П.І. Довідник з історії України (А – Я). Київ, 2001. С. 281.

Козацькі Січі (Нариси з історії українського козацтва XVI – XIX ст.). Київ, Запоріжжя, 1998.

Коцур А. Голгофа останнього Гетьмана. *Україна молода*. 2003. 30 жовтня.

Коцур В.П., Коцур А.П. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття (До 200-річчя від дня смерті останнього кошового отамана Запорозької Січі П.І. Калнишевського). Київ – Переяслав-Хмельницький, 2004.

Кулиняк Д.І. Останній кошовий Петро Калнишевський. Київ, 1991.

Кулиняк Д.І. Принеси нам од Калнища вісті. *Старожитності*. 1992. № 10.

Кулиняк Д.І. Соловецький в'язень. Останній кошовий Січі Запорозької: Історичний нарис про Петра Калнишевського. Київ, 1991.

Кулиняк Д. Соловецький в'язень, або останній гетьман України. До 300-річчя від дня народження Петра Калнишевського. *Вітчизна*. 1991. № 7. С. 137–151.

Кулиняк Д.І. Петро Калнишевський. Київ, 1991.

Мицик Ю.А. Калнишевський Петро Іванович. *Українське козацтво: Мала енциклопедія*. Київ, Запоріжжя, 2002. С. 190.

Мільчев В.І. Військо Запорозьке Низове під кримською протекцією. *Історія українського козацтва*. Київ, 2006. Т. 1. С. 587–604.

Мільчев В.І. Повернення Війська Запорозького низового під царський скіпетр. Київ, 2006. Т.1. С. 604–617.

Мільчев В.І. Запорожці поза межами Запорозьких вольностей. Київ, 2006. Т. 1. С. 618–630.

Олійник О.Л. Ще раз про причини ліквідації Запорозької Січі. *Український історичний журнал*. 1992. № 2. С. 33–39.

Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. Дніпропетровськ, 1994.

Фруменков Г.Г. Доля останнього кошового отамана Запорозької Січі. *Український історичний журнал*. 1966. № 1. С. 120–126.

Харлан О.В. Надмогильна плита останнього кошового Запорозької Січі Петра Калнишевського на території Соловецького монастиря. *Праці Центру пам'яткознавства*. Київ, 2009. Вип. 15. С. 273–278.

Чорнойван Я.В. Історичний портрет П.І. Калнишевського (1691 – 1803). *Освіта та наука у вимірах ХХІ століття: Збірн. матеріалів звітно-наукової конференції*. Київ, 2006. С. 147–149.

Чухліб Т. Передісторія Олешківської Січі: політичні причини переходу запорожців під зверхність Кримського ханства (1709 – 1711 рр.). *Джерела духовності : Наук.-краєзнавчі експедиції Нац. спілки краєзнавців України 2009 – 2013 рр. Документи та матеріали / За заг. ред. О.П. Реєнта; упоряд.: В. Дмитрук, Р. Маньковська, Є. Букет*. Вінниця, 2014. С. 125–135.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. Львів, 1992. Т. III. С. 247–389.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід пригадати, що сталося з Чортомицькою Січчю після того, як запорозькі козаки на чолі з К. Гордієнком підтримали повстання І. Мазепи. Стисло розкажіть, як склалася доля запорожців після Полтавської битви. З'ясуйте, які обставини сприяли тому, що російський уряд дав згоду на повернення козаків на Запоріжжя у 1734 р. Схарактеризуйте політичний, соціально-економічний устрій Нової Січі.

У другому питанні з'ясувати наслідки російсько-турецьких воєн 1768 – 1774 рр. та 1787 – 1791 рр. Визначити роль у цих війнах українського козацтва.

У третьому питанні визначте причини ліквідації Запорозької Січі. Поясніть, чому саме у 1775 р. російський уряд пішов ліквідацію Нової Січі. З'ясуйте, як склалася доля запорозьких козаків після ліквідації Січі.

У четвертому питанні висвітліть життєвий шлях П. Калнишевського. Поміркуйте, чому російський уряд так жорстоко повівся з останнім кошовим отаманом Запорозької Січі.

Контрольні питання

1. Яким чином до Російської імперії було приєднано Крим та Північне Причорномор'я?
2. Коли і за яких обставин було зруйновану Чортомлицьку Січ?
3. Де і коли було засновано Кам'янську і Олешківську Січі?
4. Чому російський уряд дав згоду на повернення козаків на Запорозжя у 1734 р.?
5. Які причини ліквідації Запорозької Січі?
6. Чому імперський уряд так жорстоко розправився із січовою старшиною?
7. Де і коли завершив свій життєвий шлях П. Калнишевський?
8. Де і за яких обставин була заснована Задунайська Січ?
9. За яких обставин було створено Чорноморське козацьке військово?

ТЕМА 10. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст. (6 годин)

■➔ Мета. визначити чинники, що впливали на розвиток української культури у другій половині XVII – XVIII ст. Схарактеризувати розвиток освіти, літератури, історієписання, книгодрукування, театрального та музичного мистецтва у даний період. Схарактеризувати стилі, що набули розвитку на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст., визначити коло архітекторів, митців, які творили архітектурно-мистецьке обличчя тодішньої України, познайомитися з визначними пам'ятками архітектури та образотворчого мистецтва доби Гетьманщини.

■ План

Заняття I

1. Розвиток освіти на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.
 - а) Початкова освіта в Україні другої половини XVII – XVIII ст.

б) Києво-Могилянська академія: структура та організація навчально-виховного процесу.

в) Чернігівській колегіум.

2. Розвиток наукових знань на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.

3. Театр на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.

Теми рефератів

1. Освіта на теренах Правобережної та Західної України у другій половині XVII – XVIII ст.

2. Д. Самойлович та О. Шафонський біля витоків вітчизняної епідеміологічної науки.

Заняття II

1. Література на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.

2. Козацьке літописання: Літопис Самовидця, Літопис Г. Граб'янки, Літопис С. Величка.

3. Перші узагальнюючі праці з історії України.

4. Книгодрукування на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.

5. Музичне мистецтво на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.

Теми рефератів

1. Філософська і літературна спадщина Г. Сковороди.

2. «Історія русів» – декларація прав українського народу.

3. Праця О. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание» – важливе джерело до вивчення історії Чернігово-Сіверщини.

Джерела

Величко С. Літопис. Київ, 1991 – 1992. Т. 1-2.

Величко С. Літопис. Київ, 2020.

Літопис Гадяцького полковника Григорія Граб'янки. Київ, 1992.

Літопис Самовидця. Київ, 1971.

Хрестоматія з історії Української РСР / [упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький]. Київ, 1959. Т. I. С. 383, 540.

Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. Київ, 1851. С. 34-35, 280-284.

Література

Основна

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990.

Огієнко І. Українська культура. Київ: Абрис, 1991. 272 с.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. С. 247-251.

Допоміжна

Адруг А. Будинок Чернігівського колегіуму. *Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету*. Чернігів, 2001. С. 37-38.

Антипенко М. Чернігівській колегіум як освітній заклад. *Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету*. Чернігів, 2001. С. 9-11.

Бабишин С.Д. Початкова школа на Україні з давніх часів до кінця XVIII ст. *Початкова школа*. 1991. № 10.

Бородій М.К. До історії аптечної справи на Україні в першій половині XVIII ст. *Фармацевтичний журнал*. 1980. № 1. С. 77-79; № 2. С. 76-79.

Бородій Н.К. Медики на Украине в XVIII веке. *Советское здравоохранение*. 1981. № 9. С. 64-67.

Бородій М.К. Участь вихованців Київської академії в розвитку вітчизняної медицини XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1980. № 3. С. 96-102.

Ганіткевич Я.В. Внесок українських лікарів у світову медицину. *Український медичний часопис*. 2009. № 4 (72). С. 110-115.

Ганіткевич Я.В. До становлення української історії медицини. *Львівський медичний часопис*. 2003. Ч. 1. С. 122-128.

Ганіткевич Я.В. Історія української медицини в датах і іменах. Львів: Афіша, 2004. 368 с.

Дзира Я. Вступ. *Літопис Самовидця*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 9-42.

Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. Київ, 1996. С. 23–30.

Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI – XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1965. 251 с.

Ісіченко І. Історія Української літератури: епоха бароко XVII–XVIII ст. Львів: Святогорець, 2011. 568 с.

Жолтовський П.М. Монументальний живопис на Україні XVII – XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1988. 155 с

Калакура Я. Українська історіографія. Курс лекцій. Київ: Генеза, 1994. С. 111–147.

Києво-Могилянська академія. *Історія української культури другої половини XVII – XVIII ст. У 5 томах. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 482–522.

Києво-Могилянська академія. *Історія української культури другої половини XVII – XVIII ст. У 5 томах. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 482–522.

Коваленко Л.А. Історіографія історії Української РСР. Київ; Видавниче об'єднання «Вища школа», 1983. С. 36–42.

Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття). Київ: Генеза, 2000. С. 136–174.

Корній Л. Історія української музики. Київ, Харків, Нью-Йорк, 1996 – 1998. Т. 1–2.

Корній Л. Українська шкільна драма і духовна музика XVII – першої половини XVIII ст. Київ, 1993.

Кук В.С. Харківські школи – колегія та додаткові класи. *Український історичний журнал.* 1970. № 7.

Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.). Київ: Вид. Київського університету, 1959. С. 43–50, 67–79, 102–127.

Мащенко С. Роль Чернігівської єпархії у заснуванні та діяльності колегіуму в Чернігові. *Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету.* Чернігів, 2001. С. 11–13.

Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ: Абрис, 1994. С. 71–280.

Мишанич О.В. Українська література. *Історія української культури другої половини XVII – XVIII ст. У 5 томах. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 945–980.

- Огієнко І. Історія українського друкарства. Київ: Либідь, 1994.
- Оглоблин О. «Історія Русів». *Дніпро*. 1991. № 9. С. 35–49.
- Організація навчально-виховного процесу. Педагогічна думка. *Історія української культури. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть*. Київ: Наукова думка, 2003. С. 431–443.
- Нікберг І.І. Видатний вчений та засновник вітчизняного акушерства Нестор Максимович-Амбодик. *Новости медицины и фармации*. 2012. №15. С. 24–25.
- Пилипчук О.Я. Історія науки та освіти в Україні (найдавніші часи – перша третина ХХ ст.). Київ, 1998.
- Петреченко І. Внесок О. Шафонського та Д. Самойловича у розвиток медичної освіти та медичної справи в Російській імперії. *Матеріали науково-практичної конференції «Четверті Фльорівські читання»*. Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2015. С. 38–42.
- Петреченко І.Є. Описи Чернігівського намісництва останньої чверті XVIII ст: історія створення. *Сіверянський літопис*. 2005. № 6. С.61–77.
- Петреченко І. О.Ф. Шафонський – основоположник вітчизняної епідеміології та санітарії. *Сіверянський літопис*. 2015. № 1. С. 121–125.
- Петреченко І. Розвиток освіти на Чернігівщині за даними праці О.Ф. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание». *Матеріали науково-практичної конференції «Треті Фльорівські читання»*. Чернігів, 2013. С. 17–19.
- Посохова Л.Ю. Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.). Харків: Бизнес-Информ, 1999. 167 с.
- Початкова освіта. *Історія української культури. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть*. Київ: Наукова думка, 2003. С. 443–460.
- Православні колегіуми. *Історія української культури. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть*. Київ: Наукова думка, 2003. С. 464–471.
- Розвиток народної освіти та педагогічної думки на Україні (X – початок ХХ ст.): Нариси. Київ: Радянська школа, 1991.
- Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.
- Середня та вища освіта. *Історія української культури другої половини XVII – XVIII ст. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть*. Київ: Наукова думка, 2003. С. 460–482.
- Сулима М. Українська драматургія XVII – XVIII ст. Київ: Фоліант, 2005.

Травкіна О. До питання про місцезнаходження Чернігівського колегіуму та реорганізацію його в семінарію. *Сіверянський літопис*. 1997. № 5. С. 85–91.

Травкіна О. Меценати Чернігівського колегіуму. *Київська старовина*. 2004. № 4. С. 141–159.

Травкіна О. Про викладання предметів у Чернігівському колегіумі. *Сіверянський літопис*. 1999. № 4. С. 109–123.

Травкіна О.І. Про склад учнів Чернігівського колегіуму. *Сіверянський літопис*. 1997. № 3. С. 32–36.

Травкіна О.І. Чернігівський колегіум (1700 – 1786). Чернігів: ДКП РВВ, 2000.

Травкіна О.І. Чернігівський колегіум. *Український історичний журнал*. 2005. № 5. С. 68–78; № 6. С. 83–93.

Удод О. Церковно-парафіяльні школи на Чернігівщині. 1000 років Чернігівські єпархії: Тези доповідей церковно-історичної конференції. Чернігів, 1992. С. 99–100.

Українська література. Історія української культури другої половини XVII – XVIII ст. Т. 3: Українська культура другої половини XVII – XVIII століть. Київ: Наукова думка, 2003.

Українська література XVII ст. Київ: Наукова думка, 1987. 608 с.

Українська література XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1983. 697 с.

Українське бароко та європейський контекст. Київ: Наукова думка, 1991. 256 с.

Українське літературне бароко. Київ, 1987.

Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. Київ, 1981.

Хижняк З.І., Маньківський В.К. Історія Києво-Могилянської академії. Київ: КМ Академія, 2003. 181, [2] с.: іл

Шевчук В. Українські літописи XVII- XVIII ст. як чинник державотворення. *Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення*. Київ: Абрис, 1995. С. 296–345.

Шевчук В. Козацьке літописання як чинник державотворення. *Розбудова держави*. 1992. № 4. С. 24–31.

Шевчук В. Нерозгадані таємниці «Історії Русів». *Історія русів*. Київ: Радянський письменник, 1991. С. 5–28.

Шевчук В. Нерозгадані таємниці «Історії Русів». *Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії козацького державотворення*. Київ: Абрис, 1995. С. 323–346.

Яремченко Б. Дмитро Бортнянський. *Історія України в особах: козаччина*. Київ, 2000. С. 295–300.

Яремчук А. Артемій Ведель: розшук і повідомлення. *Українська культура*. 1997. №7. С. 36–38.

Методичні рекомендації

Заняття I

У першому питанні, характеризуючи систему початкової освіти в Україні другої половини XVII–XVIII ст., слід зупинитися на діяльності парафіяльних шкіл. З'ясуйте значення інституту домашніх вчителів в системі початкової освіти України даного періоду. Схарактеризуйте організацію навчально-виховного процесу у Києво-Могилянській академії та Чернігівському колегіумі. З'ясуйте, якою була структура цих освітніх закладів, тривалість навчання в них, визначте, які предмети вивчалися, яким був соціальний склад учнів. Зверніть увагу на забезпечення вищих навчальних закладів тогочасної України педагогічними кадрами, навчальною літературою. Принагідно згадайте видатних педагогів і випускників Києво-Могилянської академії та Чернігівського колегіуму. Варто також звернути увагу на побутові умови проживання студентів колегіумів, їх матеріальне становище.

Готуючи друге питання, розкажіть про становлення та розвиток наукових знань на українських землях: філософії, астрономії, географії, математики, медицини. Зверніть увагу, що осередками становлення наукових знань в Україні були Києво-Могилянська академія та колегіуми. Слід згадати про діяльність Ф. Прокоповича, І. Гізеля, С. Яворського, І. Фальковського, Н. Максимовича-Амбодика, Д. Самойловича, О. Шафонського та інших. Доречно загадати про організацію у другій половині XVIII ст. перших географічних експедицій під керівництвом П. Палласа, В. Зуєва, Й. Гільденштедта та ін. з метою обстеження різних регіонів України.

У третьому питанні схарактеризуйте розвиток театрального мистецтва. Розкажіть про розвиток шкільної драматургії, про театр-вертеп.

Заняття II

У першому питанні схарактеризуйте жанри, що набули розвитку в українській літературі (мемуарно-історична проза, полемічна, ораторсько-проповідницька, агіографічна і паломницька проза, драматургія, поезія). Слід приділити увагу творчості Лазара Барановича, Іоанікія Галятовського, Івана Величковського, Климентія Зиновієва, Феофана Прокоповича, Дмитрія Туптала, Стефана Яворського, Григорія Сковороди та ін.

У другому питанні визначте соціокультурні чинники, що зумовили появу козацьких літописів. Схарактеризуйте історичну концепцію Самовидця, Г. Грабянки та С. Величка, з'ясуйте їхню суспільно-політичну позицію.

У третьому питанні схарактеризуйте перші узагальнюючі праці з історії України. Зверніть увагу, що першими за справу їх написання взялися представники духовенства. Зокрема Феофан Софонович підготував «Хроніку з літописців стародавніх». Згадайте про «Синопис», який тривалий час використовувався як підручник з історії. У XVIII ст. за справу підготовки узагальнюючих праць з історії взялися представники козацько-старшинської верстви. Слід згадати праці П. Симоновського «Коротке описання про козацькі малоросійський народ», С. Лукомського «Собрание историческое», В. Рубана «Короткий літопис Малої Росії». О. Рігельмана «Літописне повісткування про Малоросію, її народ і козаків», О. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание». Особливу увагу варто звернути на «Історію русів».

У четвертому питанні схарактеризуйте розвиток книгодрукування на українських землях. Особливу увагу слід приділити діяльності друкарні Києво-Печерської лаври, Чернігівської друкарні.

У п'ятому питанні розкажіть про розвиток музичного мистецтва на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст. Схарактеризуйте творчий доробок композиторів А. Веделя, М. Березовського, Д. Бортнянського.

Виклад матеріалу слід супроводжувати презентаціями.

Контрольні питання

1. Хто засновував і утримував парафіяльні школи?
2. Чому навчали у парафіяльних школах?
3. Хто такі мандрівні дяки?
4. Які предмети вивчалися у Києво-Могилянській академії та Чернігівському колегіумі?
5. Які підручники використовувалися у Києво-Могилянській академії та Чернігівському колегіуму?
6. Як розвивався театр у другій половині XVII – XVIII ст.?
7. Які різновиди театру були представлені у цей час на українських землях?

8. Які жанри були представлені в українській літературі другої половини XVII –XVIII ст.

9. Як проявився стиль бароко в українській літературі другої половини XVII – XVIII ст.?

10. Чи можна говорити, що козацькі літописи кінця XVII – початку XVIII ст. відбивали офіційну ідеологію козацької держави?

11. Чому саме у XVIII ст. представники козацько-старшинської верстви взялися за справу підготовки узагальнюючих праць з історії України?

12. Що характерно для розвитку музичного мистецтва на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.

Заняття III

План

1. Мистецькі стилі, представлені на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.: ознаки та характерні риси.

2. Козацьке бароко у пам'ятках архітектури другої половини XVII – XVIII ст.

3. Класицизм в архітектурі Гетьманщини другої половини XVIII ст.

4. Скульптура на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.

5. Живопис, іконопис та граверне мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. на українських землях.

Теми рефератів

1. Архітектурна спадщина доби Гетьманщини у Чернігові.

Література

Основна

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990.

Огієнко І. Українська культура. Київ, 1991.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. С. 247–251.

Допоміжна

Адруг А. Бароковий Чернігів. Сіверянський літопис. 1995. № 2. С. 61–64.

Адруг А. Будинок Чернігівського колегіуму. Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. Чернігів, 2001. С. 37–38.

Александрович В.С. Архітектура, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво. Історія української культур. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст. Київ: Наукова думка, 2003. С. 833–925.

Александрович В. Українське мистецтво другої половини XVII століття. Історія в школі України. 2004. №6. С. 50–53.

Александрович В. Українське мистецтво першої половини XVIII століття. Історія в школі України. 2004. №7. С. 43–46.

Александрович В. Українське мистецтво другої половини XVIII століття. Історія в школі України. 2005. №1. С. 31–35.

Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII – XVIII вв. Москва, 1981.

Білецький П. Українське мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. – Київ: Мистецтво, 1981. 158 с.

Білецький П. Український портретний живопис XVII – XVIII ст.: Проблеми становлення і розвитку. Київ, 1969.

Вечерський В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. Київ: Головкивархітектура: НДІТІАМ, 2001. 349 с.

Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ: Наш час, 2008. 338 с.

Вечерський В.В. Українська дерев'яна архітектура. Київ : Балтія-Друк, 2006. 60 с. : іл.

Доброхотов Б.В. Д.С. Бортнянський. Москва-Ленинград, 1950.

Жолтовський П.М. Монументальний живопис на Україні XVII – XVIII ст. Київ, 1983.

Жолтовський П.М. Український живопис XVII – XVIII ст. Київ, 1978.

Іванов В.Ф. Дмитро Бортнянський. Київ, 1980.

Історія української музики в 6 т. Т. 1. Від найдавніших часів до середини XIX ст. / редкол.: М.М. Гордійчук. Київ: Наукова думка, 1989.

Корній Л. Історія української музики. Київ, Харків, Нью-Йорк, 1996. 1998. Т. 1–2.

Корній Л. Українська шкільна драма і духовна музика XVII – першої половини XVIII ст. Київ, 1993.

Кійкова С. Архітектурні шедеври Розумовських. *Пам'ять століть*. 1998. № 6. С. 87–91.

Кіреєва Т.І. Духовна музика нового часу і символістичні цінності Д. Бортнянського. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. №3. С. 56–62.

Класик європейської музики: Максим Березовський (1745–1777). *Шкільний світ*. 2012. №39. С. 17–18.

Корній Л.Н. Музична культура в Україні. *Історія української культур*. Т. 3. *Українська культура другої половини XVII – XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 980–1006.

Корній Л. Українська шкільна драма і духовна музика XVII – першої половини XVIII ст. Київ, 1993.

Кук В.С. Артем Лук'янович Ведель. Київ, 1971.

Логвин Г.Н. З глибин: Давня книжкова мініатюра XI – XVIII ст. Київ, 1974.

Логвин Г.Н. Украинское искусство XI – XVIII вв. Москва, 1963.

Мицик Ю. Гетьман Іван Мазепа як покровитель Православної Церкви. *Сіверянський літопис*. 2006. № 6. С. 38–46.

Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ: «КМ Академія», 2005.

Пилипчук Р.Я. Театр в Україні. *Історія української культури*. Т.3. *Українська культура другої половини XVII – XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 1006–1028.

Рыцарева М.Г. Композитор М.С. Березовский. Жизнь и творчество. Ленинград, 1983.

Свенціцька В. Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст. Київ, 1966.

Степанченко Г. Світ музики Дмитра Бортнянського. *Дзеркало тижня*. 2001. 14 грудня.

Степовик Д. Леонтій Тарасевич і українське мистецтво бароко. Київ, 1986.

Степовик Д. Історія української ікони X – XX ст. Київ: Либідь, 2004. 436.

Степовик Д. Українська графіка XVI – XVIII століть: еволюція образної системи. Київ: Наукова думка, 1982. 220 с.

Стех М.Р. Несусвітній Артем Ведель [Електронний ресурс]. *Очима культури*. №28. URL: http://www.oa.edu.ua/ua/etc/kontaktukrainiantv/2012_28.

Травкіна О.І. Чернігівський колегіум (1700 – 1786). Чернігів, 2000.

Травкіна О.І. Чернігівський колегіум. *Український історичний журнал*. 2005. № 5. С. 68-78; № 6. С. 83-93.

Український драматичний театр: Нариси історії. Київ, 1967.

Українське бароко та європейський контекст. Київ, 1991.

Ушкалов А. Світ українського бароко. Харків, 1994.

Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII – XVIII веков. Москва, 1967.

Шревр-Ткаченко О.Я. Історія української музики. Київ, 1980.

Яремченко Б. Дмитро Бортнянський. *Історія України в особах: козащина*. Київ, 2000. С. 295–300.

Яремчук А. Артемій Ведель: розшук і повідомлення. *Українська культура*. 1997. №7. С. 36–38.

Методичні рекомендації

У перший трьох питаннях слід з'ясувати, які стилі набули розвитку в архітектурі на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст., визначити характерні риси, особливості декору, що властиві тим чи іншим стилям. Слід представити пам'ятки архітектури, які збудовані на українських землях у стилі бароко та класицизму. Варто звернути увагу на творчість архітекторів І. Григоровича-Барського, С. Ковніра, Я. Погребняка, А. Квасова, Б. Растреллі, Й. Шеделея.

У четвертому та п'ятому питаннях слід розказати про розвиток образотворчого мистецтва на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст. Слід ознайомитися з творчість скульпторів І. Пінзеля, С. Шалматова, І. Мартоса, іконописців, граверів І. Рутковича, Й. Кондзелевича, О. Тарасевича, Л. Тарасевича, І. Щирського, І. Мигури.

Виклад матеріалу слід супроводжувати презентаціями.

Контрольні питання

1. Які фактори сприяли розквіту архітектури та образотворчого мистецтва за доби Гетьманщини?
2. Які основні риси стилів бароко та класицизм в архітектурі?
3. Які визначні пам'ятки буде збудовані у цих стилях у другій половині XVII – XVIII ст.?
4. Які архітектори працювали на українських землях у цей період? Які пам'ятки вони спорудили?
5. Які гравери, іконописці, скульптори працювали на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.?

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

ТЕМА 1. УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ (2 години)

■➔ **Мета.** *Визначити основні етапи творення Української держави – Війська Запорозького за часів Української національної революції XVII ст., з'ясувати її територіальні межі, схарактеризувати адміністративно-територіальний устрій, систему органів державного та місцевого управління.*

■ **План**

1. Головні етапи процесу державотворення за доби час Української національної революції XVII ст.
2. Кордони та адміністративно-територіальний устрій Української козацької держави.
3. Система органів державної влади і місцевого управління.
4. Символи і атрибути державної влади: герб та печатка.

Теми рефератів

1. Чернігівський полк.
2. Чернігівський полковник Мартин Небаба.
3. Чернігівський полковник С. Пободайло (може бути у історичних розвідках прізвище С. Подобайло)

Джерела

Історія України: Джерельний літопис / Упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін. Київ, 2008. С. 158, 161–162, 164–165, 167–168.

Хрестоматія з історії України / Упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін. Київ, 2007. С. 179–182, 189–191, 260–264.

Хрестоматія з історії Української РСР / Упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлущкий. Київ, 1959. Т. 1. С. 269–272, 276–277, 291–295, 305–306.

Література

Основна

Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1995 1997. Т. 8. С. 140–288; Т. 9. Ч. 1, 2.

Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 234–281.

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 170–186.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 1998. С. 177–209.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2005. С. 356–359.

Допоміжна

Галушко О.Є. Адміністративно-територіальний устрій Чернігівського полку (друга половина XVII – XVIII ст.). *Знаки питання в історії України: особа і суспільство в історико-культурному просторі: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Ніжин, 2009)*. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 200. С. 21–33.

Горобець В. Генеральна старшина Війська Запорозького. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 101–122.

Горобець В.М. Генеральна та Старшинська ради. Історія українського козацтва: Нариси у двох томах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. С. 285–294.

Горобець В.М. Інститут гетьманства та генеральної старшини. *Історія українського козацтва: Нариси у двох томах*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. С. 294–314.

Горобець В.М. Центральні органи виконавчої та судової влади. *Історія українського козацтва: Нариси у двох томах*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. С. 314.

Горобець В.М. Полково-сотенний устрій Гетьманату. *Історія українського козацтва: Нариси у двох томах*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. С. 314–324.

Горобець В. Полково-сотенний устрій Гетьманату. *Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії*

ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 53–77.

Горобець В. Полковники Війська Запорозького: право вільної елекції в світлі козацьких традицій, розпорядчих приписів і політичних реалій *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 123–160.

Горобець В, Чухліб Т. Політико-адміністративний устрій Української держави та її кордони. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. С. 236–280.

Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 223 с.

Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр. Дніпропетровськ, 2007.

Крип'якевич І.П. Адміністративний поділ України 1648 – 1654 рр. *Історичні джерела та їх використання.* Київ, 1966. Вип. 2. С. 123–148.

Міське самоврядування та органи державної влади. *Історія української культури. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 257–260.

Мицик Ю. Політичні концепції Богдана Хмельницького: деякі аспекти реалізації. *Доба Богдана Хмельницького.* Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. С. 25-39.

Панашенко В.В. Полкове управління в Україні (середина XVII – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. 74 с.

Пришляк В. Інститут гетьмана та вища козацька старшина в умовах політичних трансформацій першої половини XVIII ст. *Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 161–235.

Савчук Ю. «Війська запорозького воїн знаменитий»: витоки, сутність та еволюція державного герба Українського Гетьманату. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 497–515.

Ситий І. Державна печатка Гетьманату. *Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 516–576.

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. С. 17–210.

Смолій В., Степанков В. Влада в Українській державі раннього нового часу. *Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ: Інститут історії України, 2018. С. 46–100.

Степанков В.С. Богдан Хмельницький і проблеми державності України. *Український історичний журнал.* 1991. № 9. С. 115–126; № 11. С. 127–139.

Смолій В.А., Степанков В.С. Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття. Київ: Інститут історії України, 2008. 120 с.

Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.). *Український історичний журнал.* 1995. № 4. С. 14–33.

Степанков В.С. Програма державного будівництва Б. Хмельницького. *Вісник АН України.* 1991. № 10. С. 42–48.

Степанков В. Українська державна ідея. *Історія української культури. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 2003. С. 150–165.

Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ: Альтернативи, 1997. 367 с.

Смолій В.А., Степанков В.С. Формування української державної ідеї та її особливості. *Історія українського козацтва. Т.1.* Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 238–254.

Бойко В., Казіміров Д., Леп'явко С. Владні інституції Чернігово-Сіверщини: ілюстрована історія. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2014. 192 с.

Дашкевич Я. Гетьманська Україна: полки, полковники, сотні. *Пам'ятки України.* 1990. №2 С. 11–13; № 3. С. 18–20.

Коваленко О. Лицар Хмельниччини. *Чернігівщина incognita.* Чернігів, 2004. С. 248–259.

Коваленко О.Б. Мартин Небаба: людина з легенди. *Сіверянський літопис.* 1998. № 6. С. 3–11.

Коваленко О. Чернігівський полковник Мартин Небаба. *Днепровський паром. Природное единство и историко-культурное взаимодействие белорусско-украинского пограничья / Материалы международной конференции (26-27 апреля 2018 г., г. Гомель).* Мінск, 2018. С. 51–62.

Леп'явко С. Ілюстрована історія Чернігова. Чернігів: Стилос, 2017. 224 с.

Леп'явко С. Чернігів: історія міста. Київ: Темпора, 2012. 432 с.

Руденок В. Чернигов: из века в век. Чернигов, 2006.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід визначити, як еволюціонувала політична свідомість керманичів Української національної революції середини XVII ст., коли саме була вироблена програма створення незалежної соборної української держави. З'ясуйте, які етапи визначив історик В. Степанков в розробці Б. Хмельницьким програми державного будівництва та боротьби за її реалізацію. Схарактеризуйте кожен з цих етапів. Зверніть увагу, як поступово у ході революції відбулася трансформація поглядів Б. Хмельницького на характер козацької держави: від республіки до монархії у формі спадкового гетьманату.

Готуючи друге питання, завважте, що територія Української козацької держави внаслідок військових дій 1648 – 1657 рр. не залишалася сталою. Поясніть, чим це було викликано. Схарактеризуйте адміністративно-територіальний устрій Української козацької держави. Розкажіть, як відбувалося його формування в ході Української національної революції XVII ст.

У третьому питанні розкажіть про систему органів державного і місцевого управління новоствореної держави, визначте їх компетенцію. З'ясуйте, які установи представляли законодавчу, виконавчу та судову гілки влади. Схарактеризуйте органи влади, що існували у містах з Магдебурзьким правом.

У четвертому питанні схарактеризувати державну символіку Української козацької держави – герб та печатку. Висвітлити історію становлення та тлумачення змісту державних символів Гетьманщини.

Контрольні питання

1. Чому В. Липинський назвав політичну програму Б. Хмельницького на початковому етапі революції програмою «козацького автономізму»?

2. Коли відбулася трансформація політичної програми Б. Хмельницького від так званого «козацького автономізму» до ідеї створення незалежної соборної Української держави?

3. Які етапи виділи дослідник В. Степанков у розробці Б. Хмельницьким програми державного будівництва та боротьби за її реалізацію?

4. Які землі стали територіальним ядром очолоної Б. Хмельницьким Української козацької держави?

5. Якими були повноваження Генеральної ради, Старшинської ради, генерального уряду, гетьмана?

6. Яка модель адміністративно-територіального устрою утвердилася в Українській козацькій державі і чому?

7. Як і коли утвердилися символи державної влади (герб та печатка) у Гетьманщині?

ТЕМА 2. ІВАН ВИГОВСЬКИЙ ТА ГАДЯЦЬКИЙ ТРАКТАТ 1658 р. (2 години)

■➔ Мета. *Визначити наслідки державного перевороту 1657 р., схарактеризувати внутрішню та зовнішню політику І. Виговського, з'ясувати причини, що призвели до розгортання громадянської війни в Україні. Проаналізувати зміст Гадяцького договору 1658 р., спираючись на історіографічну традицію, дати йому всебічну оцінку. Визначити причини та наслідки українсько-російської війни 1658 – 1659 рр.*

■ План

1. І. Виговський: шлях до гетьманської булави.
2. Внутрішня та зовнішня політика І. Виговського.
3. Гадяцький трактат 1658 р.
4. Українсько-російська війна 1658–1659 рр.: причини, перебіг, наслідки.

Теми рефератів

Гадяцький трактат 1658 р.: оцінка в історіографії.

Джерела

Белашов В.І. Гетьманщина мовою документів і матеріалів другої половини XVII-XVIII ст.: Збірник документів і матеріалів. Хрестоматія-посібник. Глухів, 2006. С. 17–18.

Гадяцький трактат. Єфименко О.Я. *Історія України та її народу*. Київ, 1992. С. 231–241.

Гадяцький трактат. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. *Історія української конституції*. Київ, 1993. С. 19–24.

Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин; Від. Редактор В.А.Смолій. НАН України. Інститут історії. Київ: Наукова думка, 2013. С. 233–237. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010233>

Історія України: Джерельний літопис / [упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін.]. Київ, 2008. С. 188–191.

Хрестоматія з історії України / [упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін]. Київ, 2007. С. 198–199.

Хрестоматія з історії Української РСР / [упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький] Київ, 1959. Т. I. С. 328–329.

Література

Основна

Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 10. Ч. 1. Роки 1657–1658. Київ: Наукова думка, 1998. 393 с.

Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 284–296.

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів: Світ, 1990. С. 186–194.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1998. С. 209–213.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2005. С. 370–376.

Допоміжна

Антонович В. Іван Виговський. *Гетьмани України*. Київ: Велес, 1991. С. 45–52.

Бульвінський А.Г. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.). *Український історичний журнал*. 2005. № 1. С. 125–138.

Бульвінський А. Конотопська битва 1659 р. *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 76–83; № 4. С. 33–43.

Бульвінський А. Похід князя Г.Г. Ромодановського на Україну восени 1658 року. *Нова політика*. 1998. № 1. С. 18–24.

Бульвінський А.Г. Українсько-російські взаємини 1657 – 1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на Сході Європи. Київ: Парлам. вид-во, 2008. 678 с.

Бульвінський А. Українсько-російська війна 1658 – 1659 рр.: основні битви, стратегія, чисельність та склад військ. *Україна та Росія: проблеми політичних та соціокультурних відносин*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. С. 174–218.

Гадяцька унія 1658 року. Збірник статей. Київ, 2008. 342 с.

Горобець В. Гадяцька угода 1658 року у контексті міжнародних відносин. *Київська старовина*. 1999. № 1. С. 46–60.

Горобець В.М. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVII ст.: впливи суспільно-політичного протистояння в Україні та трансформацій регіональних геополітичних процесів. *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С. 16–47.

Конотопська битва 1659 р. Збірка наукових праць. Київ, 1996.

Липинський В. Україна на переломі, 1657 – 1659. Філадельфія, 1991. Т. 3. С. 1–271.

Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 83 с.

Мицик Ю. Іван Виговський. *Володарі гетьманської булави*. Київ: Варта, 1995. С. 191–234.

Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. С. 11–240.

Сокирко О. Тріумф в час Руїни. Конотопська битва 1659 р. Київ: Темпора, 2008. 72 с.

Таирова-Яковлева Т. Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654 – 1658). Київ: Кліо, 2017. 320 с.

Чухліб Т. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.). Київ, 2008. 86 с.

Шевчук В. Іван Виговський та Гадяцький трактат 1658 року. *Україна: Наука і культура*. Київ, 1991. Вип. 25. С. 140–152.

Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення. Київ: Абрис, 1995. С. 88–105.

Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: причини і початок Руїни. Київ: Основи, 1998. 448 с.

Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської Ради-2 до Андрусівської угоди (1659 – 1667 рр.). Київ: Вид-во Соломії Павличко Основи, 2003. 651 с.

Методичні рекомендації

У першому питанні стисло схарактеризуйте основні віхи життєвого шляху І. Виговського. Зверніть увагу, які обставини сприяли зближенню І. Виговського і Б. Хмельницького. Подумайте, чим керувався Б. Хмельницький, коли ініціював передачу гетьманської булави синові Юрію. Поміркуйте, чому саме І. Виговського Б. Хмельницький призначив регентом при неповнолітньому Юрії. З'ясуйте, яким чином вся повнота гетьманської влади перейшла до І. Виговського.

У другому питанні схарактеризуйте основні напрямки внутрішньої політики гетьмана І. Виговського. З'ясуйте, чим політика І. Виговського у соціально-економічній сфері відрізнялася від політики Б. Хмельницького. Поясніть, чому впродовж піврічного гетьманування І. Виговського в Україні спалахнула громадянська війна. Пригадайте, хто очолив антигетьманський рух, який регіон охопило повстання, чого вимагали повсталі. З'ясуйте, якою була позиція московського уряду в умовах розгортання в Україні громадянської війни. Поміркуйте, до яких наслідків призвела жорстока розправа І. Виговського над повсталими. Чи вдалося гетьману стабілізувати внутрішньополітичну ситуацію у країні?

Схарактеризуйте зовнішню політику гетьмана І. Виговського. Доведіть, що на початку свого гетьманування він продовжив зовнішньополітичний курс Б. Хмельницького. Особливу увагу зверніть на те, як склалися відносини І. Виговського з Московією. З'ясуйте, якою була політика І. Виговського щодо Москви на початку його гетьманства і як вона змінилася за умов протистояння І. Виговського й опозиції.

У третьому питанні з'ясуйте, що підштовхнуло І. Виговського до зближення з Річчю Посполитою. Схарактеризуйте Гадяцький трактат. Подумайте, чому так різняться думки дослідників в оцінці цього документу. Поміркуйте, що дало підстави В. Смолію та В. Степанкову зазначити, що «умови Гадяцького договору становили великий крок назад, як порівняти їх зі змістом Переяславсько-Московського договору», а В. Шевчуку стверджувати, що «саме Гадяцький договір став вищою політичною ідеєю українців, котрі змагалися за свою державність і хотіли відстояти політичну суверенність України».

У четвертому питанні визначте причини та наслідки українсько-російської війни 1658 – 1659 рр., стисло висвітліть її перебіг. Особлива увагу приділіть центральній події цієї військової кампанії – Конотопській битві.

Контрольні питання

1. Як виявив себе І. Виговський на посаді генерального писаря в уряді Б. Хмельницького?
2. Які прорахунки гетьмана І. Виговського у внутрішній політиці призвели до розгортання громадянської війни?
3. Що дало підстави В. Смолію та В. Степанкову зазначити, що «ті, хто стояв в опозиції до І. Виговського, теж несуть відповідальність за створення сприятливих умов для реалізації Москвою планів обмеження суверенітету козацької України та її перетворення в автономну частину імперії»?
4. Яку позицію зайняла Московія в умовах протистояння І. Виговського й опозиції?
5. Чому І. Виговський змінив вектор зовнішньої політики Української козацької держави з Московського царства на Річ Посполиту?
6. Які положення Гадяцького трактату викликали особливе неприйняття з боку українського суспільства?
7. Які фактори забезпечили перемогу І. Виговського у російсько-українській війні 1658 – 1659 рр.?
8. Чому І. Виговському не вдалося втриматися на гетьманському уряді?

ТЕМА 3. ПОВСТАННЯ І. МАЗЕПИ (2 години)

■➔ **Мета.** Визначити основні тенденції розвитку Української держави за часів гетьманства І. Мазепи. Довести об'єктивність і неминучість конфлікту І. Мазепи та Петра I, розкрити перебіг повстання І. Мазепи проти Москви, з'ясувати причини та наслідки його поразки. Визначити роль і місце І. Мазепи в історії українського національно-визвольного руху.

■ План

1. Передумови конфлікту:
 - а) внутрішня і зовнішня політика гетьмана І. Мазепи та імперські плани Петра I;
 - б) українські землі під час Північної війни.

2. Перебіг повстання:

- а) українсько-шведський союз;
- б) зруйнування Батурина 13 листопада 1708 р. та інші каральні заходи Петра I;
- в) поразка шведсько-українських військ у Полтавській битві 1709 р.

3. Причини і наслідки поразки повстання І. Мазепи.

Тема рефератів

1. Культурницька політика гетьман І. Мазепи.

Джерела

Батуринські мотиви / Публікація С. Павленка. *Сіверянський літопис*. 1995. № 6. С. 6–73.

Белашов В.І. Гетьманщина мовою документів і матеріалів другої половини XVII – XVIII ст.: Збірник документів і матеріалів. Хрестоматія-посібник. Глухів, 2006. С. 51.

Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1054 с.

Гетман Иван Мазепа: документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. Вып. 1. 1687 – 1705 гг. Санкт-Петербург, 2007.

Доба гетьмана І. Мазепи у документах / Упорядник С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1114 с.

З документації гетьмана Івана Мазепи / Підготовка до друку, передмова та коментарі Ю. Мицика. *Сіверянський літопис*. 1997. № 3. С. 99–105; № 4. С. 143–150; 1998. № 1. С. 91–103.

Історія русів. Київ, 1991. С. 202–204.

Історія України: Джерельний літопис / [упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін.]. Київ, 2008. С. 212–215, 217–219.

Мазепа І. Маніфест до українського війська і народу. 1708 р. *Історичні постаті України: Історичні нариси*. Одеса, 1993. С. 307–309.

Ситий І. Батурин у першій чверті XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 1995. № 1. С. 65–73.

Теодор Мальків. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 – 1709. Київ – Полтава, 1995.

Хрестоматія з історії України / Упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін. Київ, 2007. С. 217, 219–220, 220–228.

Хрестоматія з історії Української РСР / Упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький. Київ, 1959. Т. I. С. 355–359, 381–382, 421, 430–433, 448–452, 540.

Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. Київ, 1851. С. 65.

Література

Основна

Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. Київ, 1992. С. 335–356.

Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 333–343, 366–384.

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 208–218.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 1997. С. 225–236.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2005. С. 398–418.

Допоміжна

Бовгиря А. «Мазепа умер, но мазепинцы живы...»: реалії Гетьманщини після Полтавської поразки. Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць. Київ, 2008. С. 120–130.

Бондар О. Батурин: фортифікації та міська структура. Чернігів, 2019. 84 с.

Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа. Київ, 1991.

Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа. *Історичні постаті України: Історичні нариси*. Одеса, 1993. С. 196–306.

Голобуцький В. Гетьман Мазепа і запорозькі козаки. *Рідна школа*. 1993. № 3. С. 31–38.

Горобець В. Запорозькій Кіш в політичній структурі козацької України (друга половина XVII – початок XVIII ст.). *Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Київ – Запоріжжя, 1997. С. 34–44.

Демиденко О. Нерухомі пам'ятки історії та культури доби гетьмана І. Мазепи в Україні. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наукових праць*. Київ, 2008. С. 242–256.

Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Київ, 1959.

Єнсен А. Мазепа. Київ, 1992.

Іван Мазепа і Москва: Історичні розвідки і статті. Київ, 1994.

Костомаров Н.И. Мазепа. Москва, 1992.

Костомаров Н.И. Руїна. Мазепа. Мазепинці. Москва: Чарли, 1995. 797 с.

Крамар Є. Справа Кочубея та Іскри. Літературна Україна. 1990. 16 серпня.

Крупницький Б. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Київ: Україна, 2003. 240 с.

Мальків Т. Мазепа – творець українсько-шведського союзу. *Мазепа: Збірник*. Київ, 1993. С. 214–217.

Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 – 1709 рр. Київ, 1995.

Мельник Л.Г. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації (1669 – 1709 рр.). Київ, 1995. С. 23–89.

Мицик Ю. Гетьман Іван Мазепа як покровитель Православної Церкви. *Сіверянський літопис*. 2006. № 6. С. 38–46.

Мицик Ю. Іван Мазепа. Київ, 2007.

Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, Київ, Львів, Париж, Торонто, 2001.

Огієнко І. Розп'ятий Мазепа. Київ: Наша культура і наука, 2003. 348 с.

Павленко С. Батурин. *Літопис Червоної калини*. 1995. № 7–12. С. 14–20.

Павленко С. Батуринська фортеця. Київ: Мистецтво, 2019. 192 с.

Павленко С.О. Військо Карла XII на півночі України. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 512 с.

Павленко С. Восстание мазепинцев: мифы и реалии. Чернигов, 2009.

Павленко С.О. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. Третє видання: Київ: «КМ Академія», 2009. 266 с.

Павленко С. Золотий вік Батурина (1625 – 1707). *Сіверянський літопис*. 1995. № 4. С. 54–68.

Павленко С.О. Іван Мазепа. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 416 с.

Павленко С. Іван Мазепа. Прижиттєві зображення гетьмана та його najbliżених. Київ: Мистецтво, 2018. 208 с.

Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ: «КМ Академія», 2005. 304 с.

Павленко С. Міф про хабар І. Мазепа. *Сіверянський літопис*. 1997. № 6. С. 103–124.

Павленко С. Організація імпічменту Мазепа 1707 року. *Сіверянський літопис*. 2002. № 6. С. 22–31.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепа: Соратники та прибічники. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 602 с.

Павленко С. Перша спроба Івана Мазепа порвати з Москвою. *Сіверянський літопис*. 1998. № 1. С. 3–31.

Павленко С. «Тиранське поводження росіян». Різня в Батурині 2 листопада 1708 р. Київ: ПП Н. Брехуненко, 2008. 64 с.

Павленко С. Угоди І. Мазепа з С. Лещинським та Карлом XII: до питання творення історичних фальсифікацій. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наукових праць*. Київ, 2008. С. 170–184.

Пам'ятки України. 1991. № 6 (Спеціальний випуск, присвячений І. Мазепі).

Резакевич К. Про могилу Івана Мазепа. *Київська старовина*. 1995. № 3. С. 49–53.

Ричка В. У пошуках поховання гетьмана. *Український історичний журнал*. 1995. № 3. С. 54–55.

Салій К. Іван Мазепа і Українська православна церква кінця XVII – початку XVIII ст. *Київська старовина*. 1999. № 4. С. 159–163.

Смолій В. Іван Мазепа. *Володарі гетьманської булави*. Київ, 1994. С. 385–400.

Смолій В. Іван Мазепа. *Історія України в особах: XI – XVIII ст.* Київ, 1993. С. 327–338.

Смолій В. Іван Мазепа: Особа в контексті часу. *Віче*. 1994. № 2. С. 111–124.

Сокирко О.Г. Війська українських гетьманів у Полтавській битві 27 червня 1709 р. *Український історичний журнал*. 2009. № 2. С. 40–51.

Сокирко О. Ще раз про передумови та причини повстання Івана Мазепа 1708 р. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наукових праць*. Київ, 2008. С. 81–92.

Станіславський В.В. Запорозька Січ у другій половині XVII – на початку XVIII ст. *Історія українського козацтва*. Київ, 2006. Т. 1. С. 558–587.

Станіславський В. Іван Мазепа в таборі Карла XII: турецький вектор дипломатичної діяльності. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 39–49.

Ступак Ф.Я. Добродійна діяльність гетьмана І. Мазепи. *Український історичний журнал*. 2005. № 1. С. 138–148.

Субтельний О. Мазепинці: український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ, 1994. С. 3–53.

Таирова-Яковлева Т. К вопросу о внутренней политике Ивана Мазепы. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць*. Київ, 2008. С. 72–80.

Томілович Л. Мазепа і Білоцерківщина. *Сіверянський літопис*. 1995. № 4. С. 72–73.

Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648 – 1721 рр. Київ: В-во імені Олени Теліги, 2009.

Чухліб Т.В. Мазепинська Україна між російською та шведською коронами: дилема вибору протекції. *Український історичний журнал*. 2009. № 2. С. 16–39.

Чухліб Т. Булава проти Скіпетра. Україна у Великій Північній війні 1700 – 1721 рр. Київ: Арій, 2019. 352 с.

Чухліб Т. Український гетьман у Великій Північній війні 1700 – 1721 рр.: проблема міжнародного та воєнно-політичного становища. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наукових праць*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 7–39.

Шевченко Т. Культурна програма гетьмана Івана Мазепи як складова програми державного будівництва. *Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII-початку XVIII століття: Матеріали науково-практичної конференції*. Ніжин, 2006. С. 212–216.

Шевчук В. Визвольна акція Івана Мазепи та його система державотворення. *Розбудова держави*. 1993. № 2. С. 31–47.

Шевчук В. Визвольна акція Івана Мазепи та його система державотворення *Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення*. Київ, 1995. С. 167–191.

Методичні рекомендації

Готуючи перше питання, з'ясуйте, чому було усунуто від гетьманства І. Самойловича. Подумайте, які фактори сприяли тому, що саме І. Мазепа посів уряд гетьмана. Стисло схарактеризуйте віхи життєвого шляху І. Мазепи. Схарактеризуйте

діяльність гетьмана І. Мазепи у політичній, соціально-економічній та духовній сфері. Проаналізуйте, як заходи гетьмана щодо зміцнення української державності співвідносилися з обранням Петром І курсом на розбудову централізованої імперії. Подумайте, якими були перспективи майбутнього України у світлі реформаторської діяльності Петра І. Доведіть неминучість конфлікту між І. Мазепою та Петром І. Згадайте, як вплинула на становище України Північна війна. Спробуйте спрогнозувати майбутнє України за умови перемоги у цій війні: а) Росії; б) Швеції. Чи усвідомлювали ці перспективи гетьман і його оточення?

Розглядаючи друге питання, з'ясуйте, коли зав'язалися перші контакти між І. Мазепою та супротивниками Петра І – Карлом XII і Станіславом Лещинським. Поміркуйте, чому І. Мазепа пішов на укладення договору зі Швецією. Розкрийте основний зміст українсько-шведських домовленостей. Розповідаючи про перебіг постання, особливу увагу зверніть на те, як жорстко військо О. Меншикова розправилось із гетьманською столицею – м. Батурином. З'ясуйте, які каральні заходи вжив Петро І з метою локалізації антимосковського повстання. Визначте, хто підтримав антимосковський виступ І. Мазепи. Подумайте, чому українське суспільство у цілому не наважилося виступити проти Москви.

У третьому питанні визначте об'єктивні та суб'єктивні причини поразки повстання. З'ясуйте основні політичні наслідки цієї поразки. Зверніть увагу, яку тактику боротьби за збереження української державності обрала козацька старшина, що залишилась в Україні, а також та її частина, що слідом за І. Мазепою опинилася в еміграції. Насамкінець пригадайте, як завершив свій життєвий шлях І. Мазепа.

Контрольні питання

1. Якої стратегії у розбудові Української держави дотримувався гетьман І. Мазепа?
2. Якими були відносини гетьман І. Мазепи з Московським царством?
3. Які заходи Петра І засвідчували його прагнення знищити Українську державу?

4. Чим керувався гетьман І. Мазепа, переходячи на бік шведського короля Карла XII?

5. Яким було ставлення козацької старшини до анти-московського виступу гетьмана І. Мазепи?

6. Що передбачав українсько-шведський союзний договір 1708 р.?

7. Чим зумовлена поразка антимосковського повстання гетьмана І. Мазепи? Які наслідки цієї поразки?

8. Яке значення визвольної акції гетьмана І. Мазепи?

ТЕМА 4. ГЕТЬМАН КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ. ОСТАТОЧНА ЛІКВІДАЦІЯ ГЕТЬМАНСТВА В УКРАЇНІ (2 години)

■➡ *Мета.* Визначити причини відновлення гетьманства в Україні імператрицею Єлизаветою, схарактеризувати внутрішню політику К. Розумовського, визначити причини та наслідки ліквідації автономії Гетьманщини.

■ *План*

1. К. Розумовський: шлях до гетьманської булави.
2. Внутрішня політика К. Розумовського.
3. Остаточна ліквідація гетьманства в Україні: причини і наслідки.

Теми рефератів

1. Батурин за гетьманства К. Розумовського.
2. Культурна спадщина Розумовських на Чернігівщині.

Джерела

Історія України: Джерельний літопис / Упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін. Київ, 2008. С. 232–235, 237.

У склепі останнього гетьмана / Підготовка до друку і передмова О. Коваленка та С. Гаврилової. *Сіверянський літопис*. 1995. № 3. С. 102–110.

Хрестоматія з історії України / Упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін. Київ, 2007. С. 252–255, 259–260

Хрестоматія з історії Української РСР / [упоряд. О.А. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І. Мишко, Г.І. Підлуцький]. Київ, 1959. Т. I. С. 502–503, 507, 532–535.

Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. К., 1851. С. 65–67, 95–97, 128–129, 252.

Література

Основна

Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. Київ, 1992. С. 370–382, 419–434.

Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 423–435.

Крип'якевич І.П. Історія України. Львів, 1990. С. 223–225.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2005. С. 510–518.

Допоміжна

Горобець В.А., Струкевич О.А. Українсько-російські політичні відносини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи. *Український історичний журнал*. 1997. № 1. С. 22–43.

Дроб'язко Н. Династія Розумовських. *Сіверянський літопис*. 1998. № 5. С. 48–55.

Кійкова С. Архітектурні шедеври Розумовських. *Пам'ять століть*. 1998. № 6. С. 87–91.

Кіяшко Л. Становлення гетьмана. *Сіверянський літопис*. 1998. № 5. С. 42–47.

Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830. Київ, 1996. С. 65–113.

Лапшин С. Характеристика української політики уряду імператриці Єлизавети Петрівни в 1741–1744 рр. *Український історичний збірник*. Київ, 2006. Вип. 9. С. 77–83.

Панашенко В. Кирило Розумовський. *Дніпро*. 1991. № 11–12. С. 232–242.

Панашенко В. Кирило Розумовський. *Історія України*. 2000. № 23–24. С. 1–5.

Панашенко В. Кирило Розумовський. *Історія України в особах IX – XVIII ст.* Київ, 1993. С. 366–371.

Путро О.І. Гетьман України Кирило Розумовський (нові штрихи до соціально-політичного портрета). *Український історичний журнал*. 2002. №5. С. 105–119.

Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Ч. I. Київ: ДАКККиМ, 2008. 239 с.

Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Ч. II. Київ: ДАКККиМ, 2008. 288 с.

Путро О. Останній гетьман. *Київська старовина*. 1993. № 2. С. 40–52.

Сокирко О. Військові реформи за гетьманування Кирила Розумовського 1750 – 1764 рр. *Українська держава другої половини XVII – XVIII ст.: політика, суспільство, культура*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 359–384.

Струкевич О.К. Друга Малоросійська колегія та політична автономія України. *Старожитності*. 1993. Ч. 11–12(47–48). С. 8–9.

Струкевич О.К. Про остаточне знищення гетьманства на Україні та заснування другої Малоросійської колегії. *Український історичний журнал*. 1993. № 7 – 8. С. 85–101.

Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення. Київ, 1995. С. 275–295.

Шемчученко Ю., Акуленко В. Гетьман України – президент Російської Академії наук. *Вісник НАН України*. 2002. № 12. С. 50–55.

Методичні рекомендації

У першому питанні висвітліть віхи життєвого шляху К. Розумовського. З'ясуйте, які чинники сприяли вивіщенню К. Розумовського. Визначте фактори, що сприяли відновленню гетьманства в Україні. Поміркуйте, чому, не дивлячись на всю театральність виборів гетьмана у 1750 р., українська старшина сприйняла факт відновлення гетьманства досить піднесено.

У другому питанні схарактеризуйте реформаторську діяльність К. Розумовського у сфері судочинства, економіки, культури, освіти, військової справи. Доведіть, що за часів гетьманства К. Розумовського відбувається зміцнення державно-

адміністративних установ Гетьманщини. Зверніть увагу, як на це у свою чергу реагував імперський уряд.

У третьому питанні з'ясуйте причини ліквідації гетьманства. Визначте, що стало приводом для відставки К. Розумовського. Зверніть увагу, яку роль у справі ліквідації гетьманства відіграв колишній наставник К. Розумовського Г. Теплов. Розкажіть про діяльність Другої Малоросійської колегії. Схарактеризуйте заходи, до яких вдався генерал-губернатор Лівобережної України П. Рум'янцев, як очільник Малоросійської колегії, з метою знищення решток автономії Гетьманщини.

Контрольні питання

1. Які фактори сприяли вивіщенню К. Розумовського?
2. Чому російський уряд пішов на відновлення гетьманства в Україні?
3. Які реформи здійснив К. Розумовський?
4. Чому час гетьманування К. Розумовського можна назвати «золотою осінню» української автономії?
5. Які причини ліквідації гетьманства в Україні?
6. Що послужило приводом для ліквідації гетьманства?
7. До яких заходів вдався президент Малоросійської колегії П. Рум'янцев для того, щоб завершити ліквідацію автономії Гетьманщини?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота студентів здійснюється у таких формах:

1. Самостійний пошук літератури, підготовка рефератів або міні-проектів з презентацією та їх захист на семінарському занятті.
2. Самостійний пошук літератури та підготовка есе по одній із запропонованих тем.
3. Самостійне опрацювання комплексу писемних джерел з подальшим написанням контрольної роботи.
4. Самостійний пошук літератури та підготовка доповідей з історії України доби Гетьманщини на щорічну наукову конференцію молодих учених та студентів.

1. У рамках самостійної роботи студент готує реферат (міні-проект з презентацією) по одній з нижче запропонованих тем і представляє його у вигляді доповіді на семінарському занятті.

У рефераті або проєкті-презентації має бути розкрита обрана тема. Обов'язково зазначається, які джерела та література використані при підготовці.

Теми рефератів

1. Чернігівський полк.
2. Чернігівський полковник Мартин Небаба.
3. Чернігівський полковник С. Пободайло (може бути у історичних розвідках прізвище С. Подобайло).
4. Туреччина як ймовірний протектор Української козацької держави: можливі позитиви та негативи такого союзу.
5. Реакція українського суспільства на перехід України під протекторат московського царя: «за» і «проти».
6. Переяславська рада: оцінка в історіографії.
7. Гадяцький трактат 1658 р.: оцінка в історіографії.

8. Освіта на теренах Правобережної та Західної України у другій половині XVII – XVIII ст.

9. Д. Самойлович та О. Шафонський біля витоків вітчизняної епідеміологічної науки.

10. Філософська і літературна спадщина Г. Сковороди.

11. «Історія русів» – декларація прав українського народу.

12. Праця О. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание» – важливе джерело до вивчення історії Чернігово-Сіверщини.

13. І. Мазепа: шлях до гетьманської булави.

14. Культурницька політика гетьман І. Мазепа.

15. Писемна спадщина П. Орлика в іноземних архівах.

16. Гетьман І. Скоропадський: шлях до гетьманської булави.

17. Чернігівський полковник Павло Полуботок.

18. Легенди про скарби Павла Полуботка.

19. Батурин за гетьманства К. Розумовського.

20. Культурна спадщина Розумовських на Чернігівщині.

21. Благодійницька діяльність гетьмана П. Калнишевського.

22. Запорозькі козаки після ліквідації Нової Січі.

23. Архітектурна спадщина доби Гетьманщини у Чернігові.

24. Український фольклор другої половини XVII – XVIII ст.

25. Декоративно-ужиткове мистецтво на українських землях другої половини XVII – XVIII ст.

26. Повсякденне життя у Гетьманщині (на прикладі окремого соціального стану).

2. По одній з нижче наведених тем студент готує есе і надсилає в електронному вигляді викладачу на перевірку.

Есе – це невеликий за обсягом твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки автора з конкретного питання.

Це означає, що:

1. Есе готується у довільній формі.

2. Воно має бути невеликого обсягу.

3. Есе повинно бути авторським, самостійним текстом. У ньому ви маєте продемонструвати власне аналітичне розуміння обраного питання.

Теми для підготовки есе

1. Козацький сепаратизм напередодні Української національної революції XVII ст.
2. Українська національна революція XVII ст. в історіографії.
3. Козацькі літописи (літопис Самовидця, Літопис Г. Граб'янки, літопис С. Величка) про події Української національної революції XVII ст.
4. Кримський фактор в Українській національній революції XVII ст.
5. Воєнне мистецтво Б. Хмельницького.
6. Зовнішня політика Б. Хмельницького: досягнення і прорахунки.
7. Становлення та еволюція засад державної ідеї за доби Української національної революції.
8. Спроби Б. Хмельницького реалізувати ідею українського монархізму.
9. Українська козацька держава у світлі Гадяцького трактату 1658 р.
10. Боротьба П. Дорошенка за об'єднання Української держави: успіхи і прорахунки.
11. Українська Православна Церква у другій половині XVII ст.
12. Підпорядкування Української Православної Церкви московському патріархату: реалії та домисли.
13. Українська держава у світлі імперських планів Петра I.
14. Гетьманський уряд та Запорізька Січ: взаємодія і протистояння.
15. Запорозька Січ у повстанні І. Мазепи.
16. Державна ідея в політичній програмі П. Орлика.
17. Колонізаційні процеси на Слобідській Україні у другій половині XVII ст.
18. Правова система Української козацької держави.
19. Соціальна еліта Гетьманщини: становлення та еволюція.
20. Еволюція козацького стану у другій половині XVII–XVIII ст.
21. Еволюція селянського стану у другій половині XVII–XVIII ст.
22. Благодійництво козацько-старшинської еліти Гетьманщини.
23. Магдебурзьке право на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.
24. Правовий фундамент Української козацької держави.
25. Суд і судочинство у Гетьманщині.

3. Студент самостійно опрацьовує документи, вміщені у зазначених нижче хрестоматіях та збірках документів. Виконання даного виду самостійної роботи перевіряється написанням контрольної роботи.

На контрольній роботі бути готовим характеризувати документ або його частину, за такими ознаками:

- ✓ Визначити час появи документу.
- ✓ Визначити обставини, що спричинили його появу.
- ✓ Ідентифікувати події, про які йдеться у документі.

Джерельні комплекси для самостійного опрацювання

1. Белашов В.І. Гетьманщина мовою документів і матеріалів другої половини XVII – XVIII ст.: Збірник документів і матеріалів. Хрестоматія-посібник. Глухів, 2006. 184 с.

2. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин; Від. Редактор В.А.Смолій. НАН України. Інститут історії. Київ: Наукова думка, 2013. С. 301-364. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010233>

3. Історія України: Джерельний літопис: Упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін. / За ред. В.І. Червінського та М.І. Осушного. Київ, 2008. С. 140 – 239.

4. Хрестоматія з історії України / Упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін. Київ, 2007. С. 170 – 267.

5. Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / Укладання, коментарі В. Ковалю. Київ, 2001. С. 124 – 185.

Перелік документів, витяги з яких будуть включені у питання контрольної роботи з історії України доби Гетьманщини

✓ Уривок з Літопису Самійла Величка про прибуття Богдана Хмельницького на Запорозжя та обрання його гетьманом Війська Запорозького (початок 1648 р.).

✓ Документи (листи, донесення, спогади), що розповідають про битви під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, Збаражем, Зборовом, Берестечком, Батогом.

✓ Про прибуття Богдана Хмельницького у Київ у грудні 1648 р.

✓ Промова Богдана Хмельницького перед польським посольством у Переяславі, що засвідчує його намір довести визвольну війну до переможного кінця (1649 р.).

- ✓ Зборівський та Білоцерківський мирний договори.
- ✓ Звернення гетьмана Богдана Хмельницького до царя Олексія Михайловича щодо підтвердження прав і привілеїв українського народу 27 лютого 1654 р.
- ✓ Прохання Богдана Хмельницького у справах Війська Запорозького, передані королю Яну Казимиру та сенату у листопаді 1650 р.
- ✓ З грамоти царя Олексія Михайловича Богданові Хмельницькому про згоду взяти Україну під захист.
- ✓ З рішення Земського собору про включення України до складу Росії.
- ✓ Промова Б. Хмельницького на Переяславській Раді 8 січня 1654 року.
- ✓ Рішення Переяславської ради 1654 р.
- ✓ Статті Б. Хмельницького 1654 р.
- ✓ Жалувана грамота царя Олексія Михайловича війську Запорозькому на збереження його прав і вольностей.
- ✓ Гадяцький трактат 1658 р.
- ✓ Переяславські статті 1659 р.
- ✓ Зі звіту князя Д. Великогагіна про вибори гетьмана Лівобережної України на Чорній раді 1663 р.
- ✓ Московські статті 1665 р.
- ✓ Андрусівське перемир'я.
- ✓ Універсал Івана Брюховецького до козаків та населення Новгород-Сіверської сотні із закликом допомогти звільнити Україну від російського війська (1668 р., лютий)
- ✓ Донесення російський воєвод про антимосковські виступи 1668 р.
- ✓ З літопису гадяцького полковника Григорія Грабянки про повстання проти царських воєвод та вбивство козаками гетьмана І.Брюховецького
- ✓ Глухівські статті 1669 р.
- ✓ Про розгром турецько-татарських військ під Чигирином 1677 та 1678 рр.
- ✓ Бахчисарайський мирний договір 1681 р. між Московським царством і Туреччиною.
- ✓ Вічний мир 1686 р.
- ✓ Спогади іноземців про І. Мазепу, П. Орлика.
- ✓ Універсал гетьмана І. Мазепи про дводенну панщину 1701 р.
- ✓ Жалувана грамота Петра I Київській духовній академії 1701 р.

✓ З листа І. Мазепи до Стародубського полковника І. Скоропадського від 30 жовтня 1708 р. про причини повстання проти Петра І.

✓ Звернення І. Мазепи до війська і народу (1708 р.).

✓ З договору між шведським королем Карлом XII та українським гетьманом Іваном Мазепою (1708 р., жовтня 29-30)

✓ Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького 1710 р.

✓ Маніфест Пилипа Орлика до європейських урядів від 4 квітня 1712 р. про причини збройного виступу козаків проти Росії.

✓ «Вивід Прав України» П. Орлика 1712 р.

✓ Указ Петра І про утворення Малоросійської колегії 1722 р.

✓ Універсал гетьмана К. Розумовського про обмеження права переходу селян на Лівобережній Україні 1760 р.

✓ Прохання малоросійського шляхетства і старшин разом з гетьманом про відновлення різних старинних прав Малоросії. 1763 р.

✓ Настанови імператриці Катерини II князю О.О. Вяземському, при вступі його на посаду генерал-прокурора 1764 р.

✓ Указ Катерини II про ліквідацію гетьманства та утворення Малоросійської колегії 1764 р.

✓ Таємна настанова Катерини II П. Румянцеву під час призначення його малоросійським генерал-губернатором 1764 р.

✓ Кучук-Кайнарджійський мирний договір між Росією і Туреччиною 1774 р.

✓ Маніфест Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі 1775 р.

✓ Указ Катерини II про остаточне закріпачення селян на Лівобережній і Слобідській Україні 1783 р.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ (ЕКЗАМЕН)

1. Причини Української національної революції середини XVII ст.
2. Характер і рушійні сили Української національної революції середини XVII ст.
3. Українська національна революція. Події 1648 р.
4. Українська національна революція. Події 1649 – 1651 рр.
5. Українська національна революція. Події 1652 – 1654 рр.
6. Українська національна революція. Події 1654 – 1657 рр.
7. Утворення Української козацької держави: історичні передумови та головні етапи процесу державотворення за доби національної революції.
8. Богдан Хмельницький – політик і людина.
9. Адміністративно-територіальний устрій Гетьманщини.
10. Система органів місцевого і державного управління Гетьманщини.
11. Соціальна політика Б. Хмельницького.
12. Зміни в аграрних відносинах в Україні за доби Української національної революції середини XVII ст.
13. Зміни в соціальній структурі населення за доби Української національної революції середини XVII ст.
14. Зовнішня політика Б. Хмельницького.
15. Українсько-російські відносини під час Української національної революції середини XVII ст.
16. Переяславська рада 1654 р. і приєднання України до Росії.
17. «Березневі статті» 1654 р.
18. Значення Української національної революції середини XVII ст.
19. Державний переворот і прихід до влади І. Виговського.
20. Гетьманство І. Виговського. Початок громадянської війни в Україні.
21. Гадяцький трактат 1658 р.
22. Російсько-українська війна 1658-1659 рр. Конотопська битва.

23. Гетьманство Ю. Хмельницького.
24. Розгортання громадянської війни в Україні. «Чорна рада» 1663 р.
25. Похід Яна Казимира на Лівобережну Україну 1663 – 1664 рр.
26. «Московські статті» 1665 р. і внутрішня політика І. Брюховецького.
27. Боротьба Московщини та Речі Посполитої за Україну. Андрусівське перемир'я 1667 р.
28. Антимосковське повстання 1668 р. на Лівобережній Україні та його наслідки.
29. Підпорядкування Української православної церкви Московському патріархату.
30. Правобережний гетьманат: піднесення і загибель (1663 – 1676 рр.)
31. Гетьманство П. Дорошенка.
32. Гетьманство Д. Ігнатовича.
33. Гетьманство І. Самойловича.
34. Чигиринські походи 1677 – 1678 рр. та їх історичне значення.
35. Участь українського козацтва у війнах Речі Посполитої та Росії з Туреччиною та Кримом у 60 – 90-х рр. XVII ст.
36. Трактат про «Вічний мир» 1686 та його наслідки для України.
37. Внутрішня політика І. Мазепи.
38. Постання І. Мазепи. Українсько-шведський союз.
39. Причини і наслідки поразки повстання І. Мазепи.
40. Гетьман-емігрант П. Орлик та його визвольні змагання.
41. «Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького» 1710 р.
42. Гетьманство І. Скоропадського.
43. Перша Малоросійська колегія та її політика в Україні.
44. Визвольні змагання П. Полуботка.
45. Гетьманство Д. Апостола.
46. Правління гетьманського уряду та його політика в Україні.
47. Гетьманство К. Розумовського.
48. Друга Малоросійська колегія і остаточна ліквідація політичної автономії Гетьманщини.
49. Запорозька Січ у другій половині XVII – на початку XVIII ст.
50. Запоріжжя в середині XVIII ст. «Нова Січ».
51. Ліквідація Запорозької Січі: причини і наслідки.
52. Правобережна Україна наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст. Повстання С. Палія.

53. Правобережна Україна в другій половині XVIII ст. Приєднання Правобережної України до Росії.
54. Приєднання Західної України до Австрійської монархії.
55. Гайдамацький рух в Україні.
56. Опришківський рух в Україні.
57. Слобідська Україна у другій половині XVII – XVIII ст.
58. Участь українського козацтва у війнах Росії проти Туреччини та Криму у XVIII ст. Приєднання Північного Причорномор'я та Криму до Росії.
59. Зміни соціальної структури населення України у другій половині XVII – XVIII ст.
60. Розвиток сільського господарства в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
61. Еволюція аграрних відносин в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
62. Українське місто доби Гетьманщини: правове становище та соціально-економічний розвиток.
63. Розвиток ремесла, промислів, мануфактури та торгівлі в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
64. Розвиток освіти в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
65. Києво-Могилянська академія. Чернігівський, Харківський та Переяславський колегіуми.
66. Розвиток наукових знань на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.
67. Література на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.
68. Козацьке літописання XVIII ст.
69. Перші узагальнюючі праці з історії України.
70. Книгодрукування на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.
71. Українське музичне мистецтво другої половини XVII – XVIII ст.
72. Український театр другої половини XVII – XVIII ст.
73. Українське образотворче мистецтво другої половини XVII – XVIII ст.
74. Українська архітектура другої половини XVII – XVIII ст.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА, ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Джерела

1. Архів ранньомодерної української держави. Т. 1: Документи колекції Олександра Лазаревського. Ч. 1 (серія: документи Генерального військового суду та Генеральної військової канцелярії) / Упорядники В. Брехуненко, І. Тарасенко. Київ, 2019. 432 с.
2. Белашов В.І. Гетьманщина мовою документів і матеріалів другої половини XVII – XVIII ст.: Збірник документів і матеріалів. Хрестоматія-посібник. Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. 180 с.
3. Величко С. Літопис. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2020. 1016 с.
4. Вивід прав України. Львів: МП «Слово», 1991. 128 с.
5. Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1054 с.
6. Гетман Іван Мазепа: документи из архивных собраний Санкт-Петербурга. Вып. 1. 1687 – 1705 гг. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 255 с.
7. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. : научное издание. Т. 1. (1648–1649 рр.) / Упоряд. о. Ю. Мицик; редкол.: В.А. Брехуненко, Д.В. Бурім, О.О. Маврін та ін. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2012. 680 с.
8. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.: научное издание. Т. 2. (1650–1651 рр.) / Упоряд. о. Ю. Мицик. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2013. 704 с.
9. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648 - 1658 рр. : сборник. Т. 3. (1651–1654 рр.) / Упоряд. о. Ю. Мицик; редкол.: В.А. Брехуненко, Д.В. Бурім, О.О. Маврін. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2014. 424 с.
10. Доба гетьмана І. Мазепи у документах / Упорядник С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1114 с.
11. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин; Від. Редактор В.А.Смолій. НАН України. Інститут історії. Київ: Наукова думка, 2013. 1056 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010233>

12. Історія України: Джерельний літопис / За ред. В.І. Червінського та М.І. Обушного. Київ, 2008.
13. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки. Київ: Дніпро, 2006. 967 с.
14. Історія русів. Київ: Радянський письменник, 1991. 318 с.
15. Літопис Гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ: Товариство «Знання» України, 1992. 192 с.
16. Орлик П. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибрані твори. Київ: МАУП, 2006. 736 с.
17. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. Київ, 1997. 598 с.
18. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. Київ: Наукова думка, 1992. 336 с.
19. Україна доби Івана Мазепи. 1708–1709 роки в документальних джерелах / Упорядник С. Павленко. Київ: Мистецтво, 2019. 496 с.
20. Універсали Богдана Хмельницького. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 383 с.
21. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687). Київ – Львів: НТШ, 2004. 1118 с.
22. Універсали Івана Мазепи. Київ, 2002. 780 с.

Література

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Бокань В.А. Історія культури України: Навчальний посібник. Київ, 2002. 256 с.
3. Борисенко В. Курс української історії. Київ: Либідь, 1998. 614 с.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України. У 2-х т. Київ: Глобус, 1992. Т. 2. 349 с.
5. Історія України / Під ред. В.А.Смолія. Київ: Альтернативи, 1997. 416 с.
6. Крип'якевич І.П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 519 с.
7. Мельник Л.Г. Гетьманщина першої чверті XVIII століття: Навчальний посібник. Київ, 1997. 232 с.
8. Литвин В. Історія України. Київ: Наукова думка, 2013. 991 с.
9. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. Київ: Либідь, 1999.
10. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 2001. 532 с.
11. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2005. 582 с.

Допоміжна література

1. Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч. Київ: Обереги, 1991. 45 с.
2. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність. Київ: Варта, 1994. 96 с.
3. Апанович О. Воєнне мистецтво Богдана Хмельницького та його сподвижників. *Український історичний журнал*. 1995. № 1.
4. Апанович О.М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
5. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини 18 ст. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 230 с.
6. Апанович О. Чортотлицька Запорозька Січ: до 345 річниці заснування Київ: Українське козацтво, 1998. 80 с.
7. Апанович О.М. Розповіді про запорозьких козаків. Київ: Дніпро, 1991. 335 с.
8. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків: Основа, 1991. 256 с.
9. Багалій Д. Український мандрівний філософ Григорій Сковорода. Київ, 1992.
10. Батурина: історія в пам'ятках: Путівник Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». Ніжин: ТОВ «Аспект-Поліграф», 2008.
11. Белашов В. «Глухівський період» в історії України (1708 – 1782 рр.). *Сіверянський літопис*. 1998. № 6. С. 86–95.
12. Білецький П. Українське мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. Київ: Мистецтво, 1981. 158 с.
13. Бовгиря А. «Мазепа умер, но мазепинцы живы...»: реалії Гетьманщини після Полтавської поразки. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2008. С. 120–130.
14. Бовгиря А. Слідство над Павлом Полуботком 1723 р. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2008. № 8. С. 105–115.
15. Борисенко В.Й. Еволюція українсько-російських відносин у другій половині XVII ст. Київ: Старий світ, 2006. 276 с.
16. Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції. *Україна*. 1991. № 16. С. 34–38; № 17. С. 31–34.
17. Брехуненко В. Витоки кримської політики Богдана Хмельницького. *Український історичний журнал*. 1995. № 4. С. 87–92.
18. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. Київ: Книжкова друкарня наукової книги, 2005. 368 с.
19. Брехуненко В. Програма битва виграної війни: Битва під Берестечком 1651 року. Київ: Темпора, 2013. 116 с.

20. Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна середини XVII – XVIII ст. Київ: Темпора, 2014. 504 с.

21. Бульвінський А. Українсько-російська війна 1658 – 1659 рр.: основні битви, стратегія, чисельність та склад військ. *Україна та Росія: проблеми політичних та соціокультурних відносин*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. С. 174–218.

22. Бульвінський А.Г. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.). *Український історичний журнал*. 2005. № 1. С. 125–138.

23. Бульвінський А.Г. Українсько-російські взаємини 1657 – 1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на Сході Європи. Київ: Парлам. вид-во, 2008. 678 с.

24. Вечерський В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона Київ: Головкивархітектура: НДІТІАМ, 2001. 349 с.

25. Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ: НДІТІАМ, 2002. 592 с.

26. Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ: Наш час, 2008. 338 с.

27. Вечерський В.В. Українська дерев'яна архітектура. Київ: Балтія–Друк, 2006. 60 с.: іл.

28. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. Київ: Варта, 1995. 557 с.

29. Гадяцька унія 1658 року. Збірник статей / Редколегія П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. 342 с.

30. Газін В. Гетьман Павло Тетеря: Соціально-політичний портрет. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. 196 с.

31. Ганіткевич Я.В. Внесок українських лікарів у світову медицину. *Український медичний часопис*. 2009. № 4 (72). С. 110–115.

32. Ганіткевич Я.В. Історія української медицини в датах і іменах. Львів: Афіша, 2004. 368 с.

33. Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. Зб. наукових праць. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2008. 398 с.

34. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. Київ: Вища школа, 1994. 539 с.

35. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 270 с.

36. Горобець В. «Волимо царя східного...». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ: Критика, 2007. 462 с.

37. Горобець В. Гетьман Руїни. Іван Брюховецький та Москва. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 247 с.

38. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654 – 1665. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. 533 с.

39. Горобець В.М. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVII ст.: впливи суспільно-політичного протистояння в Україні та трансформацій регіональних геополітичних процесів. *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С. 16–47.

40. Горобець В.М. Засади політичних систем та конституційної моделі Гетьманщини, Запорозької Січі, Слобожанщини та Правобережної України. *Історія української культури. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII*. Київ: Наукова думка, 2003. С. 107–134.

41. Горобець В.М. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVIII ст.: впливи суспільно-політичного протистояння в Україні та трансформацій регіональних геополітичних процесів. *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С. 16–47.

42. Горобець В. Політичний устрій козацьких земель другої половини XVII – XVIII століть: Гетьманщина, Запорозжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу). Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. 96 с.

43. Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 323 с.

44. Горобець Віктор. «Чорна рада» 1663 року. Передумови, результати, наслідки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 200 с.

45. Горобець В.А., Струкевич О.А. Українсько-російські політичні відносини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи. *Український історичний журнал*. 1997. № 1. С. 22–43.

46. Григорій Сковорода: філософія життя і творчості «українського Сократа»: наук.-допом. бібліогр. покажч. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди, наук. б-ка. Харків : ХНПУ, 2019. 128 с.

47. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 8. Київ: Наукова думка, 1995. 856 с.

48. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9. Кн. 1. Київ: Наукова думка, 1996. 880 с.

49. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9. Кн. 2. Київ: Наукова думка, 1997. С. 870–1630.

50. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 10. Ч. 1. Роки 1657–1658. Київ: Наукова думка, 1998. 393 с.

51. Гуржій О.І. Гетьман Іван Скоропадський. Київ: Альтернативи, 2004. 309 с.

52. Гуржій О.І. Руїна : Друга половина XVII ст. Київ: Україна, 1996. 429 с.

53. Гуржій О. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 105 с.

54. Гуржій О. Олешківська Січ (1711–1728 рр.) в російсько-турецько-польському трикутнику. *Краєзнавство: науковий журнал*. Київ, 2011. № 2. С. 230–236.

55. Гуржій О.І. Право в Українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ, 1994.

56. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 223 с.

57. Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. / За загальною ред. В. Смоля. Київ: Альтернативи, 1999. 304 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-7217-14-0/966-7217-14-0.pdf>

58. Даниляк П.Г. Барська конфедерація: хід подій та наслідки. *Український історичний журнал*. 2007. № 5. С. 134–145.

59. Доба Богдана Хмельницького: збірник наукових праць / відп. ред. В. А. Смолій; Ін-т історії України НАН України. Київ, 1995. 285 с.

60. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. Нью-Йорк, Вид. Укр. Вільної Академії Наук у США, 1985. 712 с.

61. Єфименко П.С. Калнишевский, последний кошевой Запорожской Сечи, 1791–1803. *Український історичний журнал*. 1990. № 12. С. 122–131.

62. Єфремов С.О. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995.

63. Жолтовський П.М. Монументальний живопис на Україні XVII – XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1988. 155 с.

64. Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2007.

65. Іван Мазепа і мазепинці: історія та культура України останньої третини XVII – початку XVIII століть: науковий збірник. Львів: ІУАД, НТШ, 2011. 352 с.

66. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.

67. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1966. 248 с.

68. Ісіченко І. Історія Української літератури: епоха бароко XVII–XVIII ст. Львів: Святогорець, 2011. 568 с.

69. Історія українського козацтва: Нариси у 2 томах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 799 с.
70. Історія українського козацтва: Нариси у 2 томах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. 723 с.
71. Історія українського селянства: Нариси в 2-х томах. Т. 1. Київ: Наукова думка, 2006. 631 с.
72. Історія українського селянства: Нариси в 2-х томах. Т. 2. Київ: Наукова думка, 2006. 653 с.
73. Історія української культури. У 5 томах. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. Київ: Наукова думка, 2003. 1246 с.
74. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. Перемишль, Львів, 1996. 328 с.
75. Киркевич В.Г., Віроцький В.Д. Гетьманська столиця Батурин. Київ: Техніка, 2007.
76. Коваленко О. Павло Полуботок: homo privatus. *Чернігівщина inkognita*. Чернігів, 2004. С. 259–272.
77. Коваленко О.Б. Павло Полуботок – політик і людина. Чернігів: Деснянська правда, 1996.
78. Коваленко О. Чернігівський полковник Мартин Небаба *Днепровський паром. Природное единство и историко-культурное взаимодействие белорусско-украинского пограничья / Материали міжнародної конференції (26–27 квітня 2018 г., г. Гомель)*. Мінськ, 2018. С. 51–62.
79. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830. Київ: Основи, 1996. 317 с.
80. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття). Київ: Генеза, 2000. 256 с.
81. Корній Л. Історія української музики. Київ, Харків, Нью-Йорк, 1996 – 1998. Т. 1-2.
82. Корній Л. Українська шкільна драма і духовна музика XVII – першої половини XVIII ст. Київ, 1993.
83. Коцур В.П., Коцур А.П. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття (До 200-річчя від дня смерті останнього кошового отамана Запорозької Січі П.І. Калнишевського). Київ – Переяслав-Хмельницький, 2004. 360 с.
84. Кресін О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII ст. Київ, 2001. 467 с.
85. Кресіна І.О., Кресін О.В. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція. Київ: ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. 80 с.
86. Кривошея І. Неурядова старшина Української козацької держави (XVII – XVIII ст.). – Т. 1. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. 616 с.

87. Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія козацької старшини. 1648 – 1782 рр.). Київ: ІПіЕД НАНУ, 1998. 270 с.

88. Крикун М. Між війною і радіою: козацтво Правобережної України в др. пол. XVII – на початку XVIII ст.: Статті і матеріали. Київ: Критика, 2006. 472 с

89. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. Львів: Світ, 1990. 408с.

90. Крупницький Б. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Київ: Україна, 2003. 240 с.

91. Крупницький Б.Д. Гетьман Пилип Орлик (1672 – 1742). Його життя і доля. Київ: Дніпро, 1991. 78 с.

92. Кулиняк Д.І. Петро Калнишевський. Київ «Знання» України, 1991. 47 с.

93. Липинський В. Україна на переломі, 1657 – 1659. Філадельфія, 1991. Т. 3. 344 с.

94. Маслійчук В., о. Мицик Ю. Кошовий отаман Іван Сірко. Київ, 2007.

95. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 – 1709 рр. Київ–Полтава: Діаспора, 1995. 312 с.

96. Мицик Ю. Гетьман Іван Мазепа як покровитель Православної Церкви. *Сіверянський літопис*. 2006. № 6. С. 38–46.

97. Мицик Ю. Іван Мазепа. Київ: Вид. ПП Н. Брехуненко, 2007. 72 с.

98. Мицик Ю. Чигирин – гетьманська столиця. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 390 с.

99. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 83 с.

100. Мицик Ю.А. Умань козацька і гайдамацька. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2002. 188 с.

101. Огієнко І. Розп'ятий Мазепа. Київ: Наша культура і наука, 2003. 348 с.

102. Огієнко І. Українська церква: нариси з історії. Української православної церкви. Київ: Україна, 1993. 284 с.

103. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, Київ, Львів, Париж, Торонто, 2001. 464 с.

104. Нікберг І.І. Видатний вчений та засновник вітчизняного акушерства Нестор Максимович-Амбодик. *Новости медицины и фармации*. 2012. №15. С. 24–25.

105. Павленко С. Батуринська фортеця. Київ: Мистецтво, 2019. 192 с.

106. Павленко С. Восстание мазепинцев: мифы и реалии. Чернигов: ПП «Видавництво «Русь», 2009. 142 с.

107. Павленко С.О. Військо Карла XII на півночі України. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 512 с.
108. Павленко С.О. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. Третє видання: Київ: «КМ Академія», 2009. 266 с.
109. Павленко С.О. Іван Мазепа. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 416 с.
110. Павленко С. Іван Мазепа. Прижиттєві зображення гетьмана та його наближених. Київ: Мистецтво, 2018. 208 с.
111. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ: «КМ Академія», 2005. 304 с.
112. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепа: Соратники та прибічники. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 602 с.
113. Павленко С. «Тиранське поводження росіян». Різня в Батурині 2 листопада 1708 р. Київ: ПП Н. Брехуненко, 2008. 64 с.
114. Павленко С. Угоди І. Мазепа з С. Лещинським та Карлом XII: до питання творення історичних фальсифікацій. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць*. Київ: інститут історії України НАН України, 2008. С. 170-184.
115. Панащенко В. Кирило Розумовський. *Історія України*. 2000. № 23-24. С. 1-5.
116. Панащенко В.В. Полкове управління в Україні (середина XVII – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. 74 с.
117. Панащенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. 211 с.
118. Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). Київ, 2003. 752 с.
119. Переяславська рада та українсько-російська угода 1654 р.: Історія, історіографія, ідеологія: (Матеріали міжнародного «круглого столу»). Київ, 2005.
120. Переяславська Рада: очима істориків, мовою документів. Київ: Україна, 2003. 432 с.
121. Петреченко І.Є. Внесок О. Шафонського та Д. Самойловича у розвиток медичної освіти та медичної справи в Російській імперії. *Матеріали науково-практичної конференції «Четверті Флорівські читання»*. Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2015. С. 38-42.
122. Петреченко І. О.Ф. Шафонський – основоположник вітчизняної епідеміології та санітарії. *Сіверянський літопис*. 2015. № 1. С. 121-125.
123. Петреченко І. Розвиток освіти на Чернігівщині за даними праці О.Ф. Шафонського «Черниговського наместничества топо-

графическое описание». *Матеріали науково-практичної конференції «Треті Фльорівські читання»*. Чернігів, 2013. С. 17–19.

124. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння степової України в XVII – XVIII ст. Донецьк, 2004.

125. Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення / Відповідальний редактор Віктор Горобець. Київ: Інститут історії України НАН України. 2012. 328 с.

126. Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень / Відповідальний редактор Віктор Горобець. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 358 с.

127. Посохова Л.Ю. Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.). Харків: Бизнес-Информ, 1999. 167 с.

128. Пришляк В. Інститут гетьмана та вища козацька старшина в умовах політичних трансформацій першої половини XVIII ст. *Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII – XVIII ст.* у 2 кн. Кн. 1. Київ, 2018. С. 161–235.

129. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Ч. I. Київ: ДАКККіМ, 2008. 239 с.

130. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Ч. II. Київ: ДАКККіМ, 2008. 288 с.

131. Різниченко В. Пилип Орлик (Гетьман-емігрант). Його життя і діяльність. Київ, 1991.

132. Саганович Г. Невядомая вайна. 1654 – 1667. Минск, 1995.

133. Салій К. Іван Мазепа і Українська православна церква кінця XVII – початку XVIII ст. *Київська старовина*. 1999. № 4. С. 159–163.

134. Сковорода Григорій: образ мислителя. Київ, 1997. 455 с.

135. Смолій В.А., Горобець В.М., Степанков В.С., Чухліб Т.В. Витоки зовнішньої політики Війська Запорозького. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. Київ: «Amehotep», 2016. 320 с.

136. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Київ: Альтернативи, 2003. 403 с.

137. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 502 с.

138. Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ: Темпора, 2011. 632 с.

139. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ: Альтернативи, 1997. 367 с.

140. Смолій В.А., Степанков В.С. Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття. Київ: Інститут історії України, 2008. 120 с.

141. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.

142. Смолій В., Степанков В. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції. Київ: Інститут історії України, 2019. 374 с.

143. Сокирко О. Конотопська битва 1659 р. Триумф в час Руїни. Київ: Темпора, 2008. 72 с.

144. Сокирко О. Кулінарна мандрівка в Гетьманщину. Київ: Темпора, 2021. 272 с.

145. Сокирко О. Ще раз про передумови та причини повстання Івана Мазепи 1708 р. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наук. праць*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 81–92.

146. Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648 – 1654 рр.? *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2004. № 4. С. 223–236.

147. Степанков В. Петро Дорошенко: шлях до булави. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2006. № 6. С. 308–350.

148. Степанков В. Селянська війна 1648 – першої половини 1652 років: основні події, періодизація, особливості, наслідки. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2005. № 5. С. 263–314.

149. Степанков В.С. Богдан Хмельницький і проблеми державності України. *Український історичний журнал*. 1991. № 9. С. 115–126; № 11. С. 127–139.

150. Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки. *Український історичний журнал*. 2003. № 6. С. 28–39; 2004. № 1. С. 20–28.

151. Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.). *Український історичний журнал*. 1995. № 4. С. 14–33.

152. Степовик Д. Історія української ікони X – XX ст. Київ: Либідь, 2004. 436.

153. Степовик Д. Українська графіка XVI – XVIII століть: еволюція образної системи. Київ: Наукова думка, 1982. 220 с.

154. Стороженко І. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття.

Книга 1: Военні дії 1648–1652 рр. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського державного університету, 1996. 320 с.

155. Струкевич О.К. Про остаточне знищення гетьманства на Україні та заснування другої Малоросійської колегії. *Український історичний журнал*. 1993. № 7 – 8. С. 85–101.

156. Ступак Ф. Добродійно-меценатська діяльність Б. Хмельницького. *Пам'ять століть*. 2004. № 1. С. 135–140.

157. Ступак Ф.Я. Добродійна діяльність гетьмана І. Мазепи. *Український історичний журнал*. 2005. № 1. С. 138–148.

158. Субтельний О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994. 239 с.

159. Сулима М. Українська драматургія XVII – XVIII ст. Київ: Фоліант, 2005.

160. Таїрова-Яковлева Т.Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 3. С. 202–209.

161. Таїрова-Яковлева Т. Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654 – 1658). Київ: Кліо, 2017. 320 с.

162. Таїрова-Яковлева Т. К вопросу о внутренней политике Ивана Мазепы. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць*. Київ, 2008. С. 72–80.

163. Таїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини. Київ: «ТОВ видавництво «Кліо», 2017. 184 с.

164. Тисяча років української суспільної думки: у 9 томах. Т. 3. Кн. 2: Остання чверть XVII – початок XVIII ст. Київ: Дніпро, 2001. 576 с.

165. Травкіна О.І. Чернігівський колегіум (1700 – 1786). Чернігів: ДКП РВВ, 2000.

166. Травкіна О.І. Чернігівський колегіум. *Український історичний журнал*. 2005. № 5. С. 68-78; № 6. С. 83-93.

167. Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. Київ: Ема, 2004. 1216 с.

168. Українська література XVII ст. Київ: Наукова думка 1987. 608 с.

169. Українська література XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1983. 697 с.

170. Українське бароко та європейський контекст. Київ: Наукова думка, 1991. 256 с.

171. Українське літературне бароко. Київ, 1987.

172. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. У 2 кн. Кн. 1. Київ: Інститут історії України, 2018. 610 с.

173. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. У 2 кн. Кн. 2. Київ: Інститут історії України, 2018. 580 с.

174. Хегтмаг Б. Пилип Орлик у Швеції (1716 – 1719 рр.). *Український історичний журнал*. 1996. № 3. С. 151-154.

175. Харишин М. Історія підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. Київ: Либідь, 1995.

176. Хижняк З.І., Маньківський В.К. Історія Києво-Могилянської академії. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2003. 181, [2] с.: іл.

177. Чухліб Т. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.). Київ, 2008. 86 с.

178. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. Київ, Нью-Йорк: Інститут історії України НАН України, 2003. 518 с.

179. Чухліб Т. Булава проти Скіпетра. Україна у Великій Північній війні 1700 – 1721 рр. Київ: Арій, 2019. 352 с.

180. Чухліб Т.В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663 – 1713). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 284, [2] с. : іл.

181. Чухліб Т. В. Іван Мазепа. Київ: Арій, 2013. 224 с.

182. Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648 – 1721 рр. Київ: В-во імені Олени Теліги, 2009. 616 с.

183. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500 – 1700-х років. Київ, 2017. 278 с.

184. Чухліб Т.В. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.). Київ, 1996.

185. Чухліб Т. Магнат, Козак і Гайдамака. Боротьба Русі-України за владу з Коронаю Польською (1569 – 1769 рр.). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2018. 268 с.

186. Чухліб Т.В. Мазепинська Україна між російською та шведською коронами: дилема вибору протекції. *Український історичний журнал*. 2009. № 2. С. 16-39.

187. Чухліб Т. Переяслав 1654 року та проблема міжнародного утвердження Українського гетьманату. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 156 с.

188. Чухліб Т.В. Пилип Орлик. Київ, 2008. 63 с.

189. Чухліб Т. Український гетьман у Великій Північній війні 1700–1721 рр.: проблема міжнародного та воєнно-політичного становища. *Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наукових праць*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 7–39.

190. Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення. Київ: Абрис, 1995. 389 с.

191. Шевчук В. Козацька держава, як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст. У 2-х кн. Кн. 1. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2019. 720 с.

192. Шевчук В. Козацька держава, як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст. У 2-х кн. Кн. 1. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2019. 1120 с.

193. Шевчук В. Боротьба Павла Полуботка за збереження решток української автономії. *Розбудова держави*. 1994. № 9. С. 54–55.

194. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. Львів: Світ, 1990. Т. 3. 452 с.

195. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: причини і початок Руїни. Київ: Основи, 1998. 448 с.

196. Яковлева Т. Переяславська рада: зіткнення традицій і персоналій. *Людина і світ*. 2004. № 2. С. 13–16.

197. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської Ради-2 до Андрусівської угоди (1659 – 1667 рр.). Київ: Вид-во Соломії Павличко Основи, 2003. 651 с.

198. Яремченко Б. Дмитро Бортнянський. *Історія України в особах: козаччина*. Київ, 2000. С. 295–300.

199. Яремчук А. Артемій Ведель: розшук і повідомлення. *Українська культура*. 1997. №7. С. 36–38.

Інформаційні ресурси

Інститут історії України Національної академії наук України
<http://history.org.ua/uk>

Енциклопедія історії України
<http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
<http://www.nbuv.gov.ua>

Навчально-методичне видання

ПЕТРЕЧЕНКО
Ірина Євгенівна

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ **ДОБИ ГЕТЬМАНЩИНИ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Технічний редактор
Комп'ютерна верстка
та макетування

О. Клімова

О. Клімова

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23743-13583 ПР від 06.02.2019 р.*

Підписано до друку 28.09.2022 р. Формат 60 x 84 1/16.
Ум. друк. арк. 6,72. Обл.-вид. арк. 4,78. Зам. № 010.
Редакційно-видавничий відділ НУЧК імені Т. Г. Шевченка,
14013, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,
тел. 941-102
nuchk.tipograf@gmail.com

